PG
3948
P38R4

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01528099 3

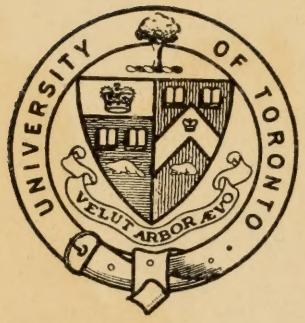

Presented to
The Library
of the
University of Toronto
by

The Ukrainian Youth
Organizations, in Commemoration
of Kruty, February, 1958

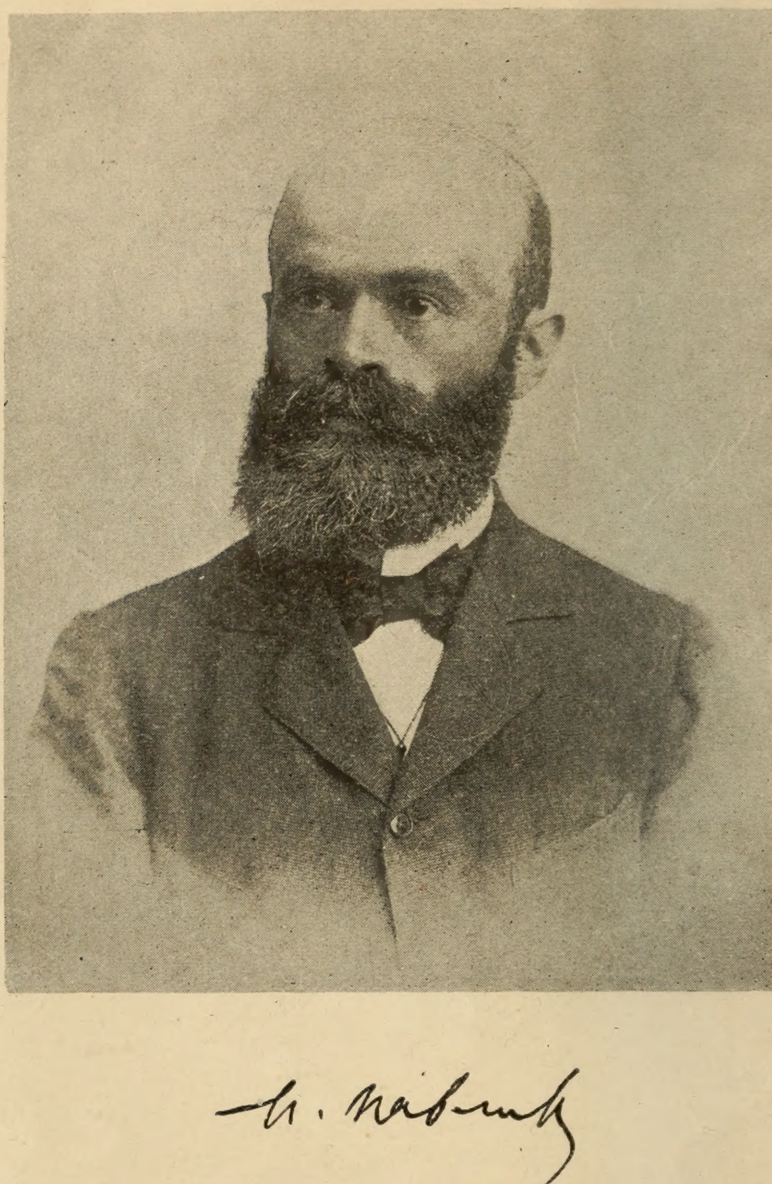

НАРОДНА БІБЛІОТЕКА „ЧОРНОГОРИ".

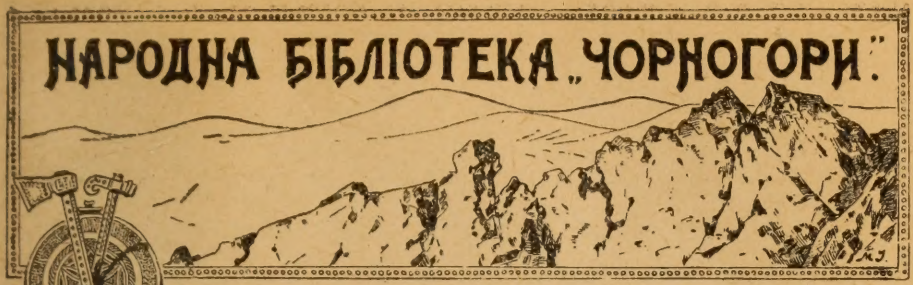

Під редакцією Др. К. Трильовського. Ч. 4.

РЕБЕНЩУКОВА ТЕТЯНА.

Оповіданє

МИХАЙЛА ПАВЛИКА.

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

ВІДЕНЬ.

Накладом „Чорногори", спілки з о. п.

З друкарні Христофа Райсера Синів.

PG
3948
P38 R4

675915
16 4 52

Михайло Павлик та його „Ребенщукова Тетяна“.

В другій половині 1878 року може ні про кого не було тільки мови на храмах і инших сходинах галицько-рутенської, звісно — тоді майже виключно попівської інтеліґенції, як про *„Ребенщукову Тетяну“*. Не була се жадна княжна, ані ґрафиня, звісна зі своїх любовних пригод, ані також жадна славна артистка театральна, а була се собі звичайна мужичка з Монастирського під Косовом, котрої гірку долю подружню описав молодий письменник Михайло Павлик в маєвім зошиті „Громадського Друга“ за рік 1878.

Оба сі імена: Ребенщукова Тетяна і Михайло Павлик були тоді чимось незвичайно страшним, чимось таким, що обіймало в собі і страшну революційність і потоптане всякої моральности та приличности, зневагу всяких святощів і побожних традицій.

А се обурене галицької „суспільности“: і тих пан-отців на провінції, і тих каноніків на святім Юрі, в „Народнім Домі“ та у Ставропіґії, і тих бельферів ґімназіяльних та авскультантів, що різали в карти на „Руській Бесіді“ у Львові, зверталось проти Павлика тому, що він „соціяліст“,

що він „всі святощі топче ногами“, що вже сидів „за тайне соціялістичне товариство“ в „криміналі“, а найголовнійше — що він виступає проти нероздільности „малженства“, а хоче, щоби люде жили з собою „як птахи“.

Сего вже рутенський філістер в жаден спосіб не міг Павликови простити, се вже переходило його поняте та границі його толєранції, коли взагалі можна було говорити о толєранції у сих деревяних ляльок, що крім польських ґазет, тай ще „твердого“ „Слова“ взагалі нічого не читали, хиба яку польську повість Крашевського або Корженьовського. А в сім, критичнім 1878 р. навіть худа „українська“ „Правда“ майже цілком завмерла, бо вийшло в сім році лише два томики літературної части — та пару чисел — політичної.

Та чи „твердий“, чи „мягкий“ — кождий Рутенець зі страхом і трепетом виговорював сі страшні слова: Павлик, Ребенщукова Тетяна, Франко, Анна Павлик! І се невеличке оповіданє, і сі живі люди — правда — що фанатики своєї ідеї — були для нього не лише екстрактом всякого бунтівництва, але і чимось таким, чого бридитися, чого уникати потреба, і чого „в порядним товаристві“ терпіти не можна!

А ще і на се треба памятати, що се були часи, коли вже від років не було ніяких політичних процесів і ніхто за політику „не сидів в криміналі“. Парадували вправді улицями в конфедератках деякі Полюси, що „ходили до повстаня“, або бодай стояли на границі „на обсервації“, — та за те дещо і від австрійського уряду потерпіли,

але — се були Поляки, що мали взагалі привілей на бунтацію, і що впрочім у Австрії дуже добре на сім вийшли. Та від послідного повстаня минуло вже півтора десятка літ, а що до Рутенців, то вони взагалі не мали під Австрією жадних політичних процесів, коли поминути переслідуванє Шашкевича і його товаришів. Рутенці були вірні, вірні як собаки, а тут маєш! Така компромітація! Якісь „недоварені студенти“ поробились соціялістами, виступають проти реліґії, суспільного ладу, нероздільности подружа!

Сего Рутенці довго не могли забути і ще 6. лютого 1891 р. на засіданю виборчого комітету в Коломиї О. Тит Войнаровський виступив проти „радикальної“ кандидатури Др. С. Даниловича з тим замітом, що радикали хотять подібно як їх учитель Павлик, щоби люде жили зі собою „так, як воробці“. Не предвидів бідачиско, що в 30 літ пізнійше і сам піде за Даниловичем — (що тимчасом перейшов уже був до шайки уніяцьких радикалів Левка Бачинського) і поїде у вересни 1921 р. подібно як Данилович до Варшави, „жеби подаць братньон ренкен до зґоди“.

Лише, що він, як уніяцький канонік перейшов єще і „уніята“ Даниловича і в порозуміню з польським урядом привіз делеґата того-ж уряду Дра. Мадейського до Відня для переговорів з Дром Петрушевичем, на що сей однак не згодився.

Ось як заїхав був Павлик Рутенцям своєю „Тетяною“, своєю безпардонностю в борбі проти старих пересудів та назадництва!

Яко додаток до „Тетяни“ подаємо тут спо-

мини самого Павлика про його процес карний, який йому виточила польсько-австрійська прокураторія державна за ту новеллю.. Спомини сі поміщено перший раз в збірці Павликових оповідань виданих Др. Л. Когутом в Чернівцях 1913 р. На великий жаль — збірка та слабо поширена, а через се і „Тетяна“ і „Юрко Куликів“ і „Пропащий чоловік“ нашому загалови майже незнані. Надто оден з бувших запалених приклонників Павлика помістив в „Літ. наук. Вістнику“ — досить злобну рецензію на сю збірку. При звісній безкритичности нашої читаючої громади — така неприхильна рецензія вистарчає, щоби у всіх відняти охоту до перечитаня зкритикованої книжки. Таке лучилося і зі знаменитим романом Г. Хоткевича *„Камяна душа“*, котру рівнож вповні незаслужено припечатав в „Л. н. Вістнику“ бл. п. Евшан, що прямо не зрозумів сего, спеціяльного гуцульського духа, котрий віє з сего твору, повного чарівної краси і предивної інтуіції. Бл. п. Евген Олесницький, котрий для творів мистецтва мав дуже тонке зрозуміня — належав до ентузіястичних поклонників сего роману. Та пару легкодушно написаних псевдокритичних уваг — убило інтерес для нього у „читаючого загалу“.

Ще гіршу, хоч мабуть поневольну прислугу зробив В. Гнатюк (впрочім вельми заслужений етноґраф) творови бл. п. Леся Мартовича *„Забобон“*. Цілком несправедливий заміт, зроблений до очей самому авторови, не лиш його самого до крайности обурив і спричинив вицофане книжки з друку, але повторений в передніім слові в по-

смертнім її виданю — з гори некорисно упереджує читаючого Рутенця і він перечитавши сей капітальний твір, що лучить реалізм Золі з „esprit“-ом Мопасана — не має нічого иншого сказати, як лише повторити заміти Гнатюка з переднього слова. Так далеко сягає безкритичність нашого пересічного, — як Наддніпрянці кажуть — „обивателя“!

Спомини М. Павлика про його процес „за Тетяну“ інтересні з многих зглядів. Вони наглядно представляють нам, які то погляди панували тоді, в 70 роках 19-го століття у польській бюрократії, але не менше також і в прочій польській суспільности, котрої навіть дуже інтеліґентні представники сиділи на лаві присяжних судіїв в Павликовім процесі.

Тут позволю собі навести один епізод з сего процесу, про котрий мені оповідав бл. п. *Інлендер,* жидівсько-польський журналіст, кореспондент з віденського парляменту до многих часописей, а котрий в 70-тих рокам м. ст. належав до поступових польсько-українських кругів, що ґрупувались коло Павлика і Франка у Львові.

Розправа головна перед присяглими за „Тетяну“ і „Невольників“ (статю в „Громадськім Друзі“) добігала вже до кінця і настрій між присяглими був досить для Павлика прихильний, так, що мож було числити на його увільненє.

Втім впало на гадку одному з присяглих судіїв поставити обжалованому питанє:

— А чому обжалований пише в своїм оповіданю слово „бог“ все через мале „б“?

— А тому, прошу пана присяглого судії, що я кожду гіпотезу (догад, припущенє) пишу малою буквою — відповів Павлик.

І се його дорізало; побожні Поляки не могли „пустити плазом“ такого богохульства; 8, зглядно навіть 9 голосів сказало „так“, а Павлик дістав *6 місяців заостреного арешту,* котрі вернувши по трех літах житя на вигнаню в Швайцарії — таки і відсидів.

Сей епізод є надзвичайно характеристичний для прямолінійности, правдомовности — одним словом — для незвичайної характерности Павлика. Що-ж йому шкодило викрутитися сіном, що се не він робив корректу, що се взагалі недогляд або чимсь иншим?

Читаємо преці в його споминах, як польський соціяліст Маньковський викручувався і відпекувався всього, покликуючись на свої католицькі почуваня і т. инше!

Та Павлик, хоч мусів знати, що така заява прямо в жар кине біґотних присяглих судіїв Поляків — сказав се, що думав, і на цаль не зраджуючи своїх переконань.

Ось таке оповідав менї бл. п. Інлєндер, а цілі спомини Павлика про сей процес представляють нам його в тім самім світлі прінціповости, правдомовности і наівної непорадности.

Дотичить се іменно його протоколярної жалоби неважности, що носить ознаки прямо юридичного самоубійства!

Жалоба неважности в австрійськім карнім процесі — се одна з найтруднійших адвокатських

завдань і мусить її укладати досьвідчений в таких справах оборонець карний.

Павлик мав дуже зручного оборонця з уряду (то є — даром) Др. Яцковського і сей певно був би з охотою таку жалобу неважности уложив і вніс, тим більше, що причини неважности були би певно найшлися, а процес сам, через сенсаційність і крик преси був для кождого адвоката дуже пожаданою нагодою для реклями.

Та чесний і наівно-непорадний Павлик спустився на „слушність своєї справи“, на „правду“, котрої доходив, і місто правничого виводу — дав дуже симпатичну ґазетну статейку, котра очивидно членів Найвищого Трибуналу, що передовсім держаться точно букви закона, австрійських параґрафів, переконати ані змягчити не могла!

Досить, що Найвищий Трибунал яко касаційний у Відни відкинув жалобу неважности Павлика, а львівський суд краєвий візвав його рішенєм з 21. січня 1879, щоби до 8 днів зголосився на кару.

Він однак — ослаблений довгою вязницею і сподіваючися нових тяжких процесів, виїхав до Швайцарії, а по трех роках вернув, відсидів своїх 6 місяців (від 22. лютого до 22. серпня 1882 р.), та перебув новий процес перед присяглими за статі в „Дзвоні“ і „Молоті“ (були се продовженя „Громадського Друга“ і вийшли рівнож в 1878 р.). Сей процес тревав три дні і скінчився на щастє увільненєм Павлика.

В зимі з 1882 на 1883 рік жив Павлик через кілька місяців, враз зі своєю сестрою Анною

в Коломиї, при Прутовій улиці, що звесь тепер мабуть Гетьманською. Я жив тоді рівнож в Коломиї та ходив тамки до 7 кл. ґімназіяльної. Дізнавшись якось, що він в Коломиї — я і мій приятель Томко Печерський со страхом і трепетом закралися до него пізним вечером. Застали ми його дуже пригнобленого і знесиленого. Він про цілий прочий сьвіт говорив: „вони“. Він видно дуже відчував се, що ціла рутенська суспільність вирекласа його як прокаженого. Сей настрій видно і в скорбній думі Франка „Догаряють поліна в печі“.

Лише сестра Павликова — Анна держалася напричуд бадьоро і з великим гумором оповідала про свої пригоди з жандармами і по криміналах. Вона з незвичайним ентузіязмом вірила в „правду“ і в скору побіду її над капіталістичним світом. Свої переживаня вона дуже живо описала в статі, що появилася в женевській „Громаді“ 1881 р. під заголовком *„Мої й людські гріхи а панська і попівська правда“*. Є се „людський документ“ перворядної ваги, і видавництво „Чорногори“ буде себе уважати щасливим, коли зможе сі її спомини видати осібною книжкою.

Для Павлика не скінчилися були однак еще тяганини по судах. Для 9. вересня 1885 р. арештовано його в Монастирську під закидом соціялістичної пропаґанди серед селян. Він пересидів в слідчій вязниці до 2. січня 1886 р., коли то перед судом окружним в Коломиї його знову засуджено на місяць арешту, котрий очевидно рівнож мусів відсидіти.

В літі 1889 проживав він у посла соймового бл. п. о. Кирила Гаморака, чоловіка дуже ліберального, що його запросив до себе на ферії*). Тут він часто сходився зі мною, Стефаником та Мартовичем.

Він збирав тут дуже пильно матеріяли етнографічні, поміщені потім в *„Житю і Слові“*. Записував він їх найбільше від Антося Швестена, піддячого, котрий його ось як раз схарактеризував: „Се такий добрий пан, що як би його насмарувати салом, то кіт би за одну ніч з'їв“.

В сім часі почалися у Львові арештованя і арештовано Франка (він тоді написав свої славні „тюремні сонети“), сестер і брата Деґенів, дітей ґенерала з Київа, Богдана Кистяковського (тепер вже небіщика) рівнож з Київа і деяких Поляків. Павлик не міг прямо всидіти на місци, як се почув і й собі перся — помимо відраджуваня — до Львова. Поїхав — і зараз на двірци приняла його в свої обійми поліція.

Слідство — ведене дуже обмеженою людиною, радником Маєвським — протягнулося пару неділь, і скінчилося застановленєм цілої справи.

Молодий Деґен вернувши до Київа описав свої і сестер своїх пригоди (межи иншим, як сі молоді, дуже ніжні дівчата — мусіли сидіти разом з проститутками) в одній з київських ґазет. Одна

*) Очивидно в 17 літ пізнійше, за ери Гриця Хомишина було би щось подібного цілком неможливе. Коли мене — по вічу в Космачи дня 2. вересня 1906 р. запросив о. Лісинецький до себе на шклянку кави, то Хомишин мало його не суспендував за се. Ось взір христіянської любови!

з Деґенівних стала потім дружиною звісного українського а потім російського письменника Костя Арабажина.

Тут нагадаємо коротко — за М. Лозинським — про попередні процеси карні Павлика. Арештовано його перший раз з початком січня 1877 р., продержано 2½ місяця в слідчій вязници і засуджено за якесь дрібне перекроченє на тлі зносин з Драгомановим на 8 днів арешту.

В літі того самого 1877 р. Павлика арештовано другий раз разом з Франком і цілою редакцією „Друга“. Сим разом по довшій слідчій вязници засуджено Павлика на три місяці арешту за приналежність до міжнароднього тайного соціялістичного товариства. Річ очивидна, що ніякого товариства не було, і що саму кореспонденцію з Драгомановом і другими узнано за доказ, що таке товариство було. Є се клясичний примір сего, що Німці називають: „Klassenjustiz“.

Та вернім до нашої нещасливої „Тетяни“.

Михайло Павлик виступаючи ще 1878 р. проти нероздільности подружа став первозвісником сего руху, що чверть столітя пізнійше розпочав у Відни Е. В. Ценкер, вольнодумний письменник і політик, а від 1911 до кінця 1918 посол до ради державної, котрий заложив товариство „Eherechtsreformverein“ (Адреса: Wien IV, Starhembergasse 43). Веде воно боротьбу проти § 111. австрійського закона цивільного, після котрого, коли хоч би лиш одна сторона підчас заключеня подружа була католицького (одже і греко-католицького) віроісповіданя — то подруже є не-

роздільне, а подружній вузол може бути розвязаний лише через смерть одного з подругів. З сего виходить, що навіть коли би узискано розлуку від стола і ложа — на що закон австрійський дозваляє — то ані одна зі сторін не може заключати нового подружа з третою особою, коли друга сторона ще живе.

Сам австрійський закон цивільний походить з 1811 р., одже з часів панованя найбільшої реакції. Та її і сего було еще замало і надворними декретами з 1814 і 1835 р. не лиш заказано некатоликам, розлученим від стола і ложа, заключувати подруже з особами католицького віросповіданя, але на випадок як би і вони самі перейшли на католицизм — заказано їм взагалі яке небудь подруже заключувати — як довго їх подруг з першого подружа живе!

Так далеко посунулась єзуїтська злоба і змаганє мішатись навіть в чужі родинні справи.

Коли Ценкер зістав послом до парляменту — поставив він внесенє на зміну § 111. зак. див., та клєрикальні партії ужили всіх сил, щоби воно не прийшло навіть на порядок дневний дотичної парляментарної комісії!

Навіть, коли стара Австрія розвалилася, не мож було перепровадити зміни сеї безглуздої постанови, бо соціялдемократи не мали в німецько-австрійській національ. раді потрібної більшости. Соціяльні демократи взялися одже на ось якій спосіб: після § 83. зак. див. можна з важних причин просити політичну власть краєву о уділенє диспензи від заходячих перепон законних,

стоячих на дорозі до заключення подружа. По розвалі старої Австрії став краєвим начальником в Низшій Австрії соц.-дем. посол Север; він одже зачав уділювати диспензи від перепони з § 111. зак. див. і більше як 25 тисяч пар з сего скористало, та хоч їх попередне подруже було лише розлучене що до стола і ложа — позаключувало нові подружа, очивидно цивільні, перед цивільною а не церковною властею.

Та се не довго тривало: коли соц. демократи уступили з правительства і міністерство справ внутрішних перейшло в руки реакційного христіянського соціяла Дра Ґлянца (антісеміта), то він зажадав від Найвищого Трибуналу фахового оречення (добросуду) а то на слідуючі питання: 1) Чи власть політична може правосильно уділяти диспензи від перепони з істнуючого вузла подружного? 2) Чи таке подруже за диспензою є важним подружем? 3) Як стоїть справа з попередним подружем?

На се Найвищий Трибунал у Відни видав в липни 1921 р. по кількох місяцях надумування — ось яке оречене: 1) диспенза від перепони з істнуючого вузла подружнього — не може бути уділена з таким наслідком, щоби суди не могли вже того подружа за диспензою признати неважним; 2) подруже за диспензою не є „не-подружем", як довго суди не признали його неважним; 3) через заключене другого, за диспензою подружа правне істноване попереднього подружа не зістає нарушене.

Як бачимо — оречене се є дуже круте, а ще

більше круте є обширне узасаднене сего ореченя, з котрого то узасадненя так і бє неохота старих панів в Найвисшого Трибуналу зглядом таких подруж за диспензою.

Новий, ліберальний міністер Др. Вабер витягнув з повизших трех пунктів сего фахового ореченя таку консеквенцію, що диспенза від перепони з істнуючого подружа є допускаємою і в тім напрямі звучать за його урядованя рішеня міністерства.

Та суди австрійські знову користовуються більше тим духом, який з цілого ореченя а з'осібна — з його узасадненя віє і видають часто розсуди в дусі такій диспензі неприхильнім!

Одним словом — повстала велика суматоха і правна непевність, передовсім для тих більше як 25.000 подруж, котрі вже зістали за диспензою заключені.

Самий Найвизший Трибунал при кінци свого „узасадненя" висказує бажанє, щоби сі спори і питаня остаточно осібним законом зістали унормовані, а се тим певнійше мусить статися, що на підставі тріянонського договору до Австрії має бути прилучена частина східної Угорщини (т. зв. „Burgenland"), в котрій обовязує угорське право подружнє, котре є далеко ліберальнійше від австрійського, і в котрім є власне допускаємий цілковитий *розділ* подружа, а цивільне подруже є надто обовязкове.

З уваги на се, що Західна Українська Республика (Східна Галичина) приняла всі обовязуючі австрійські закони — отже і постанову з § 111.

австр. закона цив. — поставив *селянсько-радикальний клюб**) Національної Ради підчас її сесії в Станиславові в лютім 1919 р. внесенє на реформу дотеперішних законних постанов що до подружа. Та звісний перелом довершений армією Галлєра, примусив гал.-укр. армію і уряд полишити рідну землю, а через се не сходилася вже і Національна Рада, та не мала нагоди радити над сим внесенєм. Горячо інтересувався сею справою Др. Й. Партицький, референт при державнім секретаріяті судівництва З. У. Р., та і він не мав вже змоги також зі своєї сторони причинитись до корисного вирішеня сего важного законодавчого питаня.

Тут треба зауважати, що у цілім ряді держав істнують закони, що дозволяють на *цілковитий розділ* подружа і на заключенє нового — також для католиків, як ось — Німеччина, Франція, Анґлія, Злучені Держави північної Америки і другі.

Через ту нещасну постанову §-у 111. зак. цив. вставлену в сей закон під впливом кат. попів та попівського католицького канонічного права — стало сотки тисяч людий нещасливими, соткам

---

*) Президію селянсько-радикального клюбу складали: Др. К. Трильовський — голова; А. Онищук (н. учитель і знаний етноґраф) і Гр. Дувірак (селянин) заступники голови; П. Шекерик-Доників (селянин) — секретар. Клюб сей поставив в Національній Раді в часі до 15. лютого 1919 р. 16 внесень, межи ними внесенє А. Онищука на розділ церкви від держави. Беремо ті дати з ч. 1. „Громадського Голосу“ (Річник XXI.) видаваного селянсько-радикальною партією в Коломиї в 1919 р.

тисяч людий заперто можність вступити в нове законне подруже, а противно — змушено їх жити в конкубінаті, „на віру“, та плодити діти, котрих той закон сам робить „неправесними“, байстрюками.

А кілько злочинів, кілько скритоубійств спричинив той глупий а безсердечний параґраф! Кілько людей видячи, що на дорозі до личного їх щастя стоїть лиш їх нераз вже з ними навіть розлучений подруг, старалося насильно, нпр. при помочи отруї чи сокири — позбутися тої перешкоди!

А всьо те безмежне нещастє, те море сліз і горя маємо завдячувати лише Римови, лише католицькому клєрикалізмови, котрий собі в безличний спосіб присвоює право нормувати також подружні, родинні відносини, хоч заключенє подружа єсть актом, котрий нормувати повинна лише сама держава, без огляду на се, що се або инше віроісповіданє приписує своїм приверженцям.

Митрополит уніяцький Шептицький, що разом зі своїми попами та черцями Василіянами і (латинськими) Редемптористами (одні і другі — се рід Єзуїтів) береся ширити унію на Великій Україні — хоче тим самим ширити і постанови сього католицького, канонічного права що до нероздільности подружа, хоче той прокліп перенести і на Велику Україну!

Най-же се мають на увазі сі, що легкодушно помагають єзуїцьким вовкам дістатися між великоукраїнську отару, що спомагаючи уніяцьку пропаґанду помагають рівночасно кинути між народ на Великій Україні кличі реліґійної боротьби!

*

І Ребенщукова Тетяна завдячувала свою тяжку недолю сій стократ проклятій постанові 111 параґрафу австр. закона цивільного. Лише завдяки йому не мала вона ніякого вигляду на се, щоби з Янцем Шуполишиним цілковито розвестись а пібратись з Семеном Яковишиним, з котрим єще дівкою кохалася. — Глупі, короткозорі родичі змусили її вийти за Янця, а потім вже сей клятий параґраф робив своє...

М. Павлик в дуже яркий, реалістичний спосіб представив в отсім своїм оповіданю недолю жінки, коли дістанеся в руки нелюбови, а до того ще й розбишакови, котрому у війську перекрутилось в голові, і котрого переконанє, що він „цісарська дитина“, викинуло прямо з рівноваги. Запитана на мою просьбу сестра Павлика Анна — оповіла, що Тетяна і справді жила; однак ані призвіща дівочого Тетяни ані призвіща її чоловіка не могла вже собі — по більше як 40 роках — нагадати.

Знаю впрочім від самого автора, що він дуже пильно — на взір французького письменника Фльобера — приготовлював матеріяли до своїх оповідань: додивлювався до життя, та занотовував свої поміченя і поодинокі слова і фрази, підслухані у селян.

Тому і його „Ребенщукова Тетяна“ така жива, тим більше, що зібрані матеріяли вихіснував він з не аби яким талантом. Також до „Вихори“, котру розпочав друкувати в „Громаді“ 1881 р., мав він зібрану уже цілу пачку матеріялів і в половині 80-тих років нераз мені говорив, що мусить

її докінчити. Однак політично-журналістична робота не дала сего заміру виконати.

Що-ж до „Тетяни“, то вона певно більше реалістична чим майже рівночасно писані новелі Франка „Лисишина челядь“ і „Приятелі“ — поміщені в „Дністрянці“, календарі на 1877 рік, хоч у Франка більше артизму. Зате новелі Павлика стоять далеко близше до перших оповідань Стефаника, котрі є прямо чимсь неперевисшимим — на жаль і для самого їх автора, коли взяти на увагу його нечисленні твори з часів по 1910 році.

А вже хто повинен бути вдячним Павликови за „Тетяну“ — то се передовсім те жіноцтво, що бореся за визволене, еманципацію жінки зі всяких конвенціональних і законних оков.

Павлик взагалі з надзвичайною пошаною відносився до жіночого пола: у нього „жінка“ — се було прямо щось святого, ненарушимого. Нехай-же поступове жіноцтво возьме собі се до серця і най собі усвідомить, яке значінє для його визвольної боротьби має „Ребенщукова Тетяна“ і її автор!

*

Михайло Павлик родився 17. вересня 1853 р. в селі Монастирськім, під самим Косовом на Гуцульщині*), в селянській сімї. Народну школу скінчив він в Косові, низшу ґімназію в Коломиї, вищу і університет (фільозоф. виділ) у Львові. Підчас студій удержувався власною працею — приватними лєкціями.

*) Однак люде з Монастирського і других присілків Косова — не є Гуцулами. Гуцули звуть їх уже жартом „Бойками“.

Будучи на університеті вступив до товариства „Академическій Кружокъ“ і був співробітником часописи „Другъ“, яку се товариство видавало.

З початком 1876 р. запізнався він з М. Драгомановом, коли сей переїздив через Львів з Київа до Відня. — Однак вже перед тим попав був Павлик під вплив ідей Драгоманова, а то читаючи його перший і другий лист до редакції „Друга“ поміщені в сій ґазеті. Писав їх Драгоманів по московськи, щоби показати молодим кацапам, що видавали „Друга“, як слабо вони уміють московську мову. Ціль його листів була навернути сих молодців до поступових і демократичних ідей.

Після Драгоманова — правдивий демократ і поступовець мусить повернути до рідного народа та писати для нього в його рідній мові. Між Павликом а Драгомановом завязалася переписка, котра тревала аж до смерти Драгоманова. Під його впливом стоячи виголосив Павлик на вечерницях в память Маркіяна Шашкевича у Львові 24. червня 1876 р. відчит під заг. „Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині“, який появився друком в „Друзі“ в чч. 13—16 з 1876 р. — Сей дуже інтересний — вже хоч би з культурно-історичного згляду відчит — треба би доконче видати осібною книжкою.

В р. 1878 розпочав Павлик видавати журнал „Громадський Друг“, а коли через конфіскати дальше видаване його стало неможливим — видав яко продовженє сеї часописи дві збірки: „Дзвін“ і „Молот“, опираючися на сім, що після австр. пресового закона виданя, що обіймають

більше як 6 аркушів друку — не предкладаються прокураторії державній. В сих його виданях поміщені його оповіданя „Юрко Куликів“, „Ребенщукова Тетяна“ та „Пропащий чоловік“.

Про процеси карні проти нього — ми вже говорили попередно.

З початком 1883 р. Павлик перенісся на стало до Львова і тут жив серед дуже тяжких обставин — удержуючися з дописей до ґазет та з переводів з чужих мов.

В р. 1887 видав він гарну працю „Про руськоукраїнські народні читальні“, а в р. 1889 зредаґував він 25 чисел популярної ґазети „Батьківщина“. Була вона в руках народовців, що назвали себе пізнійше національними демократами а далі — трудовиками. Коли вони зажадали від нього, щоби зрікся своїх поступових переконань — він виступив з редакції.

В р. 1890 став він редактором поступової часописи „Народа“, котра і стала орґаном радикальної партії, яку в осени того року основано. Ту часопись редаґував він аж до смерти М. Драгоманова (1895 р.) коли то „Народ“ перестав виходити.

Дня 20. падолиста 1904 р. відбувся у Львові ювилейний обхід 30-ліття його письменської і громадянської праці. Такий-же, дуже величавий обхід устроїли в його честь і радикали коломийські.

В рр. 1897 до 1904 був М. Павлик бібліотекарем „Наукового товариства ім. Шевченка“ у Львові. Коли на загальних зборах сего товариства 1905 р. поставлено внесенє, щоби йому признано емери-

туру (дожизненну пенсію), то більшість зборів виступила проти сего, а Др. Копач (шкільний інспектор) сказав ось що: „Кожда людина повинна перше всього подбати про себе. Коли Павлик сього не зробив і тепер не має на старість ніякого забезпеченя, то се його вина. Коли-ж тут покликуються на громадянські заслуги Павлика, то нехай громада його удержує. Нехай Павлик піде з горнятком від хати до хати, то всюди дістане трохи страви. В мене також".

Таке — як каже Др. М. Лозинський в своїй знаменитій брошурі про М. Павлика*) — думало і багато инших, лише що не мало відваги сказати.

А були се члени „наукового товариства" — значить цьвіт нації! Було се в 27 літ по появленю „Ребенщукової Тетяни"; можна собі затим представити, як виглядала рутенсько-галицька суспільність в 1878 р. і як вона відносилась до таких „новаторів" як Павлик та Франко, що не лиш „бог" через мале „б" писали, але єще — за приміром Драгоманова — уживали і т. зв. сербської правописи з „j" (нпр. jіхати, надіja). І то в часах, коли у переважної части сеї суспільности „йор" та „йори" — уходили за справжні народні святощі!

Чудово висказав Франко тодішні погляди і ту незвичайну віру в нове житє, в нові ідеали, які жевріли в серцях його і його товаришів, в поезії, (яку помістив Павлик в однім зі своїх видань з 1878 р.) — що починаєсь словами:

*) „Михайло Павлик, його життя і діяльність". Відень 1917. Накладом Союза визволення України.

Обпадають звільна всі пута
Що вязали нас з давним житєм!
З давним брудом — і думка розкута!
Оживемо брати! Оживем!

І тим ідеалам і тому, хто їх в серцях молодих „громадівців“ (соціялістів) защіпив — Михайлови Драгоманову — зістав Павлик вірний до кінця свого життя! Ми на кінци отсего томику „Нар. бібліотеки Чорногори“ подаємо осібну статю Івана С. про радикальну партію, в котрій Павлик до кінця життя працював і про дальший розвій подій у ній по його смерти. Річ певна, що як би був Павлик підчас сьвітової війни (26. січня 1915 р.) не вмер, були би Левко Бачинський, Макух та Даниловіч не мали відваги ухвалювати 18. серпня 1918 розвязаня сеї партії, були би певно не зрадили ідей Драгоманова і не пішли в „уніяти“ та не пускались на польонофільство!

Відсилаючи впрочім ш. читачів до згаданої вже знаменитої брощури М. Лозинського*) я позволю собі навести тут єще се, що яко характеристику Павлика я підніс в моїй промові на ювилейнім святі в його честь у Львові, дня 20. падолиста 1904 р. — „Се, що кличе нас до відданя почести отсему чоловікови, — говорив я тоді — се головно три його прикмети: *праця, терпінє та характерність!*“

Представивши його незвичайну працьовитість та ті терпіня, які мусів перенести від уряду та від своїх власних земляків, говорив я далі таке: „І ось появляється трета засаднича ціха на-

*) Дістати її мож у А. Жука: Wien VIII, Josefstädterstraße 79.

шого борця: *характерність,* та твердість духа, та ідеальна упертість, що не давали йому ніколи попасти в сумнів або опустити безрадно руку держачу меч-перо. О! се велика, се висока прикмета, особливо у члена народности, що давно вже забула лицарські чесноти предків, а не навчилась ще словности, чесноти і точности висококультурних націй заходу.

„А впрочім: инша річ чеснота західно-европейського крамаря, знаючого, що неточність попсує лише йому інтереси, инша завзятє вояка, що в хвилевім пориві, нераз більше з розпуки ніж з відваги вдирається на мури ворожої твердині, — а инша річ трийцятьлітня витревалість навіть в часах, коли найблизші товариші по збруї опускали змучені руки та блукались по „перехрестних стежках“ *).

„Виступ Павлика на арену української історії, виступ його і його товаришів камінярів: Франка, Анни Павлик та Остапа Терлецького творить немов стовп граничний на границі двох епох. Перед ним можна ще було безкарно деклямувати про любов до меншого брата, тонучи рівночасно по вуха в буржуазійних гріхах. По нім — всяка така бляґа, всякі такі „здєлки“ з власним сумлінєм пятнуються вже самі собою яко се, чим вони є в дійсности. Дарма натягати гарну маску загального голосованя, чи хочби доходового податку**),

*) Була се аллюзія до Франка, що 1899 р. дався — впрочім на короткий час — втягнути до націоналдемократів. Як звісно Франко написав був повість „Перехресні стежки“.

**) Тодішні (1904) популярні кличі.

коли за тою маскою криється лице ситого буржуя, задоволеного аж до глубини душі з теперішнього суспільного ладу, дарма кричати про поступ, коли він в дійсности полягає на наганяню українських невинних мушок у ультрамонтанське павутиня.“

*

Тяжкі, дуже тяжкі були послідні місяці життя Павлика! Московська навала заляла цілу Східну Галичину грозячи винищенєм всього того, що робило сей край українським Піємонтом. Крайна нужда втаборилась у його хату, в котрій крім нього і його сестри Анни жили єще дві його молоді вихованки. Мало хто коли навідувався до нього, а найбільше ще помагав йому Др. В. Охримович, давний — хоч значно молодший товариш його з перших літ істнованя радикальної партії.*)

Про характеристичну сцену оповідає Анна Павлик: коли тіло її брата лежало вже на катафальку, увійшов раз до комнати якийсь чоловік в убраню московського жовніра, оглянувся чи його ніхто не бачить, поцілував небіщика в лице і скорим кроком вийшов...

Похорон Павлика відбувся при асистенції московської воєнної сили. Ще і по смерти боялися прислужники білого царя того, що ціле житє своє посвятив для усьвідомленя і орґанізації українського „робітного народа“!

Др. К. Трильовський.

---

*) Сего честивця вивезли Москалі в короткий час по смерти Павлика на далекий Сибір, звідки вернув зломаний, яко спіритист і „переконаний та практикуючий“ католик. Що то може недоля і неволя зробити з чоловіка!

Ребенщукова Тетяна.

I.

Усе ся позабувало з тих молодих років: і нужда й гаразди, а не забути мені Тетяни, та пістеницького того ярмарку.

То було в літі, на Пантели. Іду я з мамов: а то таких людей сиплеся на ярмарок, що годі — і куцьких з чобітьми та буженицев, і сільських з усяким добром з дому, і наших таки ткачів та кушнірів. А все то муравками по-при дорогу, бо дорогов ідут волами, кіньми, женут із гір худобу та дріб.

Порох такий здоймився, що й сонця не видко, а спечно-спечно, що аж тягло під ліс у холод. Самому тяжко було йти, не то що нести на плечех. З мами аж цюрком текло, такі два полотна двигали в бисагах..

Ідемо ми, йдемо, коли чуємо: сьпіває хтось на ввесь рот:

Ой не жалуй, моя мила, що я пю,
Тогди будеш жалувати, як я вмру;
Тогди будеш жалувати, плакати,
Як я буду в темнім гробі лежати...

— Го-го-го! Гадина не жінка... Головку би тій милій втяти до порога... Го-го-го! вже ти не згулиш воськового... Із другим спати... гов, гов, трр, гов

Ми ближче — а то Шуполишин Янцьо, висо-кий такий, як тополя... Голову схилив навперед себе, розмахує руками, та все впоперек дороги то суди, то туди потикається. За ним Тетяна, аж угинається під полотнами, а бігає та все тягне, аби го не переїхала фіра...

Давно я не видів Тетяни, від тогди, від коли віддалася.

— Так вам подалася, та подалася, що лиш трохи тлінна. Аж стряслася, як уздріла нас обох з мамов...

— Іванишко, любко... Відтягніт-ко єго, помо-жіт мині нещасливій, бо вже мня в землю втиска-ют бисаги... Коби ми вже раз розступилася земля, най бих так не бідувала...

А сама в плач: та так вже ревне-ревне голо-сит, як мала дитина.

А Янцьо, як наважився, уводно свої:

— Мой, трр-гов!... Мой, засьліпило тя, не ви-диш, що цісарська дитина! — віговкує Янцьо, та як став на дорозі, так стоїт.

А фіри увилялися, увилялися від него, котрі люцькі, а жидівська надбігла, не питала: дишлем у зуби, і переїхала Янця...

— Свине, дитина цісар... — заґелґотіло Ян-цеви з горла...

Стороньцькі якісь люде помогли занести Ян-ця на полянку, а єму так жбихає кров і з рота, і з носа, як з джуркала — ледви застановили якось...

Лежит він горілиць, краперчастий такий, як би короста посіялася; то єму, кажут, з воська, від пороху; обшмалило, кажут, цілого...

— Мой ти, гадино... Гадала-с може, що мня ся збудеш?... го-го-го! Не так ще мене били, а не вбили — вояк собі за себе... А бог би вас усіх побив та покарав, — прошептав Янцьо, заскреготав зубами і повернув голову на бік... — Мой ти, гадино: на псю маму собі! чого тут чіпиш коло мене? на псю маму! Мав я того чыида у воську: сто — не одну... мо-оїй, — заскреготав Янцьо, і сердито повернув голову на другий бік... — Віволаники, Крохмалюки... впадите ви мині в руки... Мете ви знати, що то вояк... Го-го-го, ві-во-лани-ки, повішеники!

Довго ще лепотів щось Янцьо гей самий до себе, нарешті захропів на все горло...

А люде все йдут, та йдут на ярмарок... Деякі прийдут і попостоят над Янцем: що-варе єму?

— Переїхало, — кажут мама, — горячка...

А Тетяна сперлася на свої бесаги — ні жива, ні вмерла.

— Іванишко, сестричко, тай ти, Місику, не гнівайтеся, щом вас так загаїла; побудьте ще трохі зо мнов, не лишіт мене, нещасливу, не забуду вам, — шепотіла крізь плач Тетяна.

— А це тобі, Місику, баночка. Корпалам, корпала цілий рік, боле, що тебе виджу... Купи собі, Місику, таку книжечку, що аби тобі аж попустило на серци, як єї прочитаєш. — А мині відчитаєш хоть савтиру... Не довго вже мині вікувати...

— Бог ласкав, — кажут мама.

— Ой бо й є... Кровйов я плакала, любятка, не сльозами: збери вже мене, господи, з цего сьвіта, або дай яку полекшу — а нічо не помагає,

хіба би самій на себе наложити руку... Кобих хоть на тілько вміла письма, що прочитати де яке село: пішла бих в сьвіт за очи... Гай, гай, тотомся напросила та намолила, бувало дома: дайте мня хоть трохі до школи! А-я, кажут, попадя з тебе буде, ци що?

— Уже за всім рощибаюся сама, за нохоть він мині не поможе: крірваю на тім варстаті і в днину і в ночи, аж мня скульбачило... І Шуполиху стару годую, і єго... Від оногди покинув баньцьку роботу: все, бувало, капне який ґрейцар на обхід... а с ткацтва ще ніхто не забогатів, ані не жив... Коби ще хоть ґрунтик який такий, а то дали віно грішми, гроші протринькалися, жидище вже собі поставив хати за люцьку працю, а ти бідуй та бідуй, тай то не знати, коли вже раз конец буде тій біді?!

Тетяна все дивилася в землю, хоть як було любо на дворі...

Навперед нас пістеньцький ліс, усе йде в гору, буковий та грабовий, а яловий та смерековий долинов, аж у Манастирське сягає. Ліс з обидвох боків дороги...

— Та ще не жаль би було й робити і бідувати, як би в мирности, та в любстві, а то присилували, завязали сьвіт: а ти проклинай тата та маму, тай губи свою душу... Покинула бих, хоть кажут, що ніби гріх, але де я піду? Утеклам раз до дому — вібили і назад привели: хоть най ти, кажут, і голову зітне до порога — про то він тобі чоловік!... А він вже мене так збиткує та збиткує, що тіла на собі не чую... А тепер ще люде

мене взяли в зуби. Туск мене взявся, та жаль, і ніхто мене, сестричко, не розважить у сьвіті: от-так вже ходжу, як дурна...

То це ми так сидимо, коли чуємо, сьпіває хтось, ідучи лісом:

Ой стою я, тай стою
Під новов коморою:
Вийди, дівчино, вийди, серденько,
Най з тобов поговору...

Тетяна аж стряслася, ми собі пізнали Семена Яковишиного голос (і він ішов до Пістені лісом на попереки).

— Дам я тобі з другим спати... — забелькотав Янцьо кріз сон, і зачався кидати. Тетяна закрила лице руками, а пісня все йде жалібно:

Ой рада би я війти,
З тобою говорити:
Лежит мій нелюб по правій руці,
Не можу го збудити...

Ой ти, дівчино люба,
Відсунь сі від нелюба:
Я як изміру, в серденько стрілю,
Як в сивого голуба...

Не треба измірьити,
Не треба го стрільити:
С тобов, мій милий, на годиночку —
А з нелюбом би жити...

II.

Семена я знав з маленьку, бо вони нам сусіди. Таке то, бувало, чорне, кучеряве та швидке парубченя, що, де го не постав, там опиниться. А як робили дома толоку, чи там на сіно, чи кукурудзи лупити, то не обійшло би ся було без Семена. Доста вже Янцьо жьипавий та палкий до всего, але Семенови пари не було. Наробит ся бувало, наробит ся на толоці, а прийде вечір, то ще й води мамі принесе: такий був огідний.

За музиками пішов би був і на край сьвіта, лиш аби потанцювати.

Раз — боже мня прости — накляв єм ся був єго таки добре. На толоці в нас була Тетяна, а Семен як завозмися: мусить бути музика, тай мусить. Зірвався як вітер, тай кличе й мене: ходи, каже, то близенько! А він справився, гаріґа, до Одокійчукового Петра, та все, як опаленник, то в гору, то в долину, а я біжу за ним гей тот пес.

Потому, як нагулявся вже с Тетянов, то гулит мене; заждн лиш, каже, небоженьку — я тобі це за дурно не схочу. Ой бо й є!...

На весні, бувало, як прийде неділя, то пасе худобу на толоці під пістеньцьким лісом, трохи не вся парубія і дівоцтво манастирське. Дуріют собі та вганяют ся одни за одними: а на дворі так любо, що годі...

Тілько Семен супокійний, як не тот: сидит собі під самим лісом с Тетянов та бесідують...

Не було кращої й поважніщої дівки на ціле Манастирсько, як Ребенщукова Тетяна: ніхто би

був не сказав, що вна хлопської ложі. Ніхто з нев не важився навіть пожартувати собі, — не то, аби вна була горда, — ні, але вна вже така вродилася тиха та хороша.

Я собі, бувало, сяду коло них, таї слухаю, що вни говоря: коли бо нічогісінько не зрозумів. Лиш тілько я завважав, що дуже вни приязно дивилися одно на одного, а як коли, то Тетяна вхопила мене малого на коліна, обцілювала очи, лице, чоло... а Семен мині:

— А йди-ко товар заверни, Міха́!...

Я, видкося, старшого послухаю, пішов, завернув таї надбігаю, а Семен:

— Міха', ануко ще, попіграйся в свинку. Ножик ти куплю з огнивом!

— Але? — кажу, — а мене вже так давно кортіло мати ножик такий, що був бих і на край сьвіта пішов за ним.

Ой гірка-ж мині була тота свинка! На мене все впаде, бувало, бути свинарем, бо, звичайне, я найменчий. Врадя, бувало, хлопці: „шпуряй, кажуть, в гору штири ґреїцарі, а як упадут так, а так, то ти меш свинарем“. Але то однако було, ци орлом упали, ци на лице: ув одно я був свинарем: вни були ради, що мене їмили в руки. Стану я в середину, запру свиню, маленький ковбочок, ци там пеньок, та тисну єї, що можу, до землі своїм патиком. А хлопці стоя навкруги мене, кождий собі палицев в своїй дучці, подивюют ся на мене, та лиш усьміхают ся. Господи, як не лусне котрий по моїм патику: мині аж сьвічки станут в очех, а свинка аж забриніла

воздухами, та так десь упала з-на добрих 100 сяжінь. Хлопці раз були за себе, а я що? Карапузеня: бігай, та бігай, та загони свиню знов у середину: та бо ніхто й не допустит, аби уфатитися патиком у єго дірку, як він відгонит свиню, та стати на єго місци, а він аби був свинарем: так мене пантрили. Аж як я зарую, бувало, на всю толоку, то тогди вже мене пускають, і я назад біжу до Тетяни й до Семена.

Тетяна-ж ще хоть попестит і заглагоїт мій плач та жаль, а Семен знов свеї:

— Мі! ану ще в Греччіно (то такий город під лісом), — там у черешни вівелися кашевки (так звут у нас білицю); як имеш і принесеш нам суди живого, то купю ти пістоля, грімке таке, що годі! Меш видіти!

А я, дурень, озми та піди: так ми, знаєте, піддало охоти, що буду мати пістоля (бо то вже, знаєте, доходжалий парубок, що має пістоля).

— А на тій найгрубшій, дуплавій, — кричить за мнов Семен, а сам не регочеся, ні: що-ж, коли мене засьліпило!...

Побіг я до городу (а тогди що лиш забриніли були черешні), тай драпаюся на черешню за кашевком, а тут десь узявся слуга, що сокотив городу, Федьо, тай узяв з мене капелюшок. Я йди простоволосий зо ним, та панькай єго: „не дам, тай не дам!“

Тай таке моє було, що й кашевка не ймив, і соломяшник відпас, тай пістоля пропало!

А вни собі обоє набулися тимчасом, а в вечір, то всі женуть товар і йдуть собі до дому сьпіваючи, лиш я у плач, як у дримбу граючи; і ніхто

мене не потішив, хіба одна Тетяна. Семен ще й насьмішковувався, гаріґа (хоть на другу днину віходив від Федя капелюх)... Ото ми, каже, парубок!... Всі в сьміхи, а найдуще хлопці: а бе, а бе!

А я і плачу й гадаю собі: овва! добре, що взяв капелюх, і не дав ніби вилізти на черешню, — так ще хоть називаєся, що я би був имив кашевка, — а як би не Федьо, то я би й так не був видрапався на черешню: така грубінь...

III.

От що я нагадав собі, як йшов-єм дорогов із Семеном та Павловим Іваном, бо я покинув Тетяну з мамов, тай побіг на здогін ід Семенови, хоть як ми жаль було покидати єї. Одно, що мині прийшло на думку, може би тепер у ярмарок купив Семен пістоля, а по другім гадаю собі; що-ж я поможу Тетяні? Буду слухати єї плачів? Мині вже й так трохи не пукло серце... А як устане Янцьо? Буде торкотіти цілу дорогу, та їсти Тетяну, а може й бити? Йой... Бодай я був не діждав дивитися на таке!

Здогонив я їх, а Семен ув-одно:

Червона калина
В воду сі схілила:
Журо-ж моя журо,
Як єс мні зжурила.

А я тобі, журо,
Тай не подаюсі:
Піду до коршмонькі
Говіркі напюсі.

Ой, горівка пєсі,—
Горівка минесі:
Край мого серденька
Як гадина вєсі.

Та все по кілька раз:

Край мого серденька
Як гадина вєсі...

— Іване, камрате мій любий... о вже! або єму не жити, або мині... Не про то, що я єї люблю, мушу я оступитися за нев, ні... — каже Семен, а сам марний-марний, що лиш трохі очи висьвітив, так му запали в голову...

Изсох, як підотяте дерево, лиш кучері наїжили му ся на голові, — лячний у них такий як опуд...

— Ой вже раз кажу — мовить Іван Павлів — що дурні люде: мучити одно одного, та лоточити, не досить вже нас їст усяка погань... Нема то, як у німців: не злюбит ся жінці з чоловіком, то розлучит ся, тай жиє собі, з ким їй ся хоче... І по людьки так... Так повинно бути: адже нема такого лиха изза того й межи звірями, хоть то кажеся, що в них нема розуму... А я стораз, не раз забоживбихся, що, як до того, то в них є більший розум, як у людей... Мене як би не злюбила жінка, то й днини бих из нев не жив: адже то й самому мука! Іди собі, голубонько, тай жий, з ким ліпше... І най би жила без слюбу, як би піп не дав (бо вни мають усякі ключки, аби лиш люде мучилися!), а мене най би громада і камінєм прикидала, лиш від неї — зася! Я й сам так думав, але якісь письменний Німец у воську,

як розвів міні на розум, то бих і в вогонь штрик за цю правду. Щож, коли то наші люде гадають, що тогди вже буде конець сьвітови, як стануть люде так паруватися, як птахі. На це каже, бувало, Німец: як, каже, гадаєш, ци всхне дерево, як повідривається з него губку, що поросла на нім, або як обломиться з него сухе галузє? Та ні, кажу, ще й ліпше ростиме. Оттак же, каже, і з тим: як буде вольно жити людім з тим, з ким ся кому сподобає, то не буде тілько головництва, тай люде будуть здоровіщі й веселіщі... Що, може не правду каже?

Міні тогди страшно було чути таку мову, але Іван не вважав: старий — не старий, дитина — не дитина: кождому правду в очи...

— То міні не гріх? — питає Семен.

— То лиш попи повинаходили такі гріхи... Ти аби не вшукав кого, не оскорбив, не вбив, та справедливо жив на сьвіті — то доста з тебе. А то попи людім пустили тумана, аби лиш люде гризлися, дуріли, та несли їм на боже, аби ніби людім попускало на серци, або аби потішилися, що піп їм утворить двері до неба, коли вже тут не буде просьвітку... Я тобі кажу, що то все попи на свою-руч... Вже доста шахраї жиди, але попи — то такі туманники, що нема їм пари, бо жид, як бере від людий гроші, то хоть що-то дасть: у горло, ци там у жменю, а попи захарамаркають людім якось не по розумному, напудя людий богом, тай пеклом: тай лупя з них лико, тай ще уча других, молодих попів: дри, кажуть, хлопа, як вербу, зідреш одну шкіру — друга поросте...

Ксьондзів каліка ще не таке мині наговорив! Каже, що вни сами в то не вірують, за що ганьбйи людий: до сповіди, каже, не ходя, перед причастиєм їдя, а причащаються, бо то вино — хіба ти ніколи не видів, як наш піп наставяє руку з кіліхом, аби му другий раз у верх нальляти?... Ану, скажи-ко, ирщений, кілько ти самий наймав службів та акафистів — а попустило?

— Ой, бодай так ворогам моїм попустило, як попустило від того мині!

— А все через твій дурний розум. Я вже це не раз тобі казав, що, коли ти вже так узявся за нев, а вна за тобов, то жийте разом — адже припаде тобі на Бойкиничевім кавалок ґрунту, поставиш хату, і що ще вам треба? Ти робітник, уна робітниця... Тут, бачиш, не поможуть ніякі служби, ані жура, а простий люцький розум: роби так, як тобі ся хоче! Адже їй там ні з ким жити: єго вже й десятої части нема з воська! Розумієш? Ади, Калина, моя сестра, усего зреклася, а покинула чоловіка: по службах валяєся, а не піде д нему: і добре має!

— О вже! не моя голова до того: я вже ся й о сьвіті не зрозумів — а щож скажуть люде?

— Говори! що люде скажуть! а що каже тобі твій дурний розум, тай серце? Най собі там кажуть, що хочуть... Я добрий твій товариш і ще раз тобі кажу: май розум, не їжся сам і вна най ся не їсть, не роби головництва...

— О вже! по часі, товаришу... Як би ти мині розвів був це штири роки тому — то дав бих був собі раду, а тепер уже й десятої части мене нема...

Ще пів біди-лиха, як зальлюся тов паскудов, а на тижни, то так, як би ми щось давило мозок, хоть як уже пинную тої роботи, що аж ми в очех темніє... Тай з неї нема пізнаки: за міру платя 4 кр.*), а то вже треба доброго ткача, аби кождої днини уробив 8 мір... Але міні вже й не треба з нічого ніякої пізнаки, каже Семен, тай знов:

Ой горівка пєсі,
Горівка минесі:
Край мого серденька
Як гадина вєсі...

а далі питає мене:

— Ба, що би тобі, каже, купити на ярмарку?

— А що би, кажу, хіба пістоля! знаєте? за кашевка обіцяли...

— Чому бих не купив, каже, купю, а сам аж позеленів...

— По що я єму нагадав?

IV.

Такий був ярмарок в Пістени, що нігде було й иглу впустити: усе то позбігалося за грошем. Понагонили худоби, коней, дробу; Гуцули ще позносили бриндзі, сира усякого, масла, коновок, лижок; а ткачі манастирські поросходилися по станціях до жидів ждати з полотнами на людей, і на пряжі від людей.

Ми довго покрутилися по ярмаркови, Семен купив мені пістоля і ще підвів мене д нашій станції, тай пішов собі з Іваном Павловим.

*) = 8 крайцарів.

Уходжу: а то повні хати, доста обширні були. Тут був увесь Ребенщуків рід, був уже й Янцьо і Тетяна. Мама сиділи коло неї.

— Та боле, — каже, залавяючи коло зятя, Петриха Ребенщукова, — боле, що на тім стало... Не дай, боже, чого — каліцтво...

То це вна ніби натякає на Янця, а сама аж кліпає очима, так би пила горівки. Стара вже така та жовта, як віск.

— За всі голови, любко, — шепоче Гафія Янцева — за всі голови! Я би ще була потрутила, най би було головку переїхало, — каже що по тихіще і стиснула кулак, а мала вже, видко, в чубку. Я би їх всіх на одну вербу, шибеників якихось!

Янцьо Шуполишин сидить підвитий фустков та кунішів, а пяна Петриха все підходить єго, аби купив горівки...

У хаті крик, усі пють, дехто сьпіває та сьміється — одна лиш Тетяна сумна-сумна, як ніч. Вна дивилася тепер на свою маму, і їй прийшло на думку, що як тут слухати старших, коли вони такі прибиті, що за порцію горівки йдуть против своїх дітей?... Вна не винувала маму, бо Петриха вже така була приголомшена, що нічо в сьвіті не могла зрозуміти... Тетяна нераз наслухалася, що єї тато не позволяв мамі навіть говорити і думати не так, як він — не то вже робити. — Вже ви, каже, не перейнакшите того, що старі люде постановили! Про то, кажуть, що в вас довге волосє, а короткий розум — тай так буде до віку, тай попи преці, як вінчають. то кажуть слова господні, що аби жінка підлягала чоловікови...

Тетяна ніяким чином не хотіла піти за Янця: тиждень плакала, тиждень просилася, тиждень ховалася — як не зачнуть нарікати Ребенщуки: хто тата, мами, кажуть, не слухає, тої не знає бога, і як зачали страшити богом, тай усилували Тетяну...

— А чомуж за Семена ні? — питала крізь плач Тетяна.

— А, бо він ткач, він нам роботу відоймає!...

— А чомуж я маю за вас терпіти?

Старі обоє в плач:

— А, господоньку сьвятий, вдуріла дівка, впадоньку наш нещасливий, головонько наша бідна! Кажемо тобі, що не твій розум!

Тетяна здалася була на бога, тай пішла як на заріз...

Але чим дужче вна молилася, аби забула Семена, тим дужче єї д нему тягло, і тим тяжче побивав єї Янцьо... Ждала божого змилуваня — ані ду-ду...

За гріхи, кажуть люде, бог дрочиться з чоловіком. Які-ж гріхи були в Тетяни?...

Поможе, кажуть, як умреш... Овва, гадає собі Тетяна, я й сама собі можу дати таку поміч — смерть.

Тепер уна дівмілася, що бог, на котрого всі покликуються, — німий, і усім серцем зненавиділа тата, маму, попа, бо д Янцеви вна ніколи не мала серця.

Тетяна зачала вже думати, ци не можна би як вивволитися, а Гафія Янцева ще й жалю завдає. Зачали сьпівати дуже сумної, а всі жінки за нев, бо всім їм далися взнаки чоловіки:

Калиночко, малиночко,
Чом не процвитаєш?
Ти молода молодице,
Чому слози проливаєш?

Ой я листок й опускаю,
Бо зимоньку чую:
Ой я слози проливаю,
Бо лихую долю маю...

Ой, коби я була знала
Свою лиху долю,
Була би я й отонула
Тай дівчинов молодою...

Ой, коби я була знала
Ще й свої нестаткі,
Була би я вандрувала
Ще від вітцьи, тай від маткі..

А як узяли в один голос оцеї, ще сумніщої, то всі, що були в коршмі, задумалися, — жінки всі похилили голови, посумніли, і щире-щире сьпівают:

Ой там за горою, там за кременою,
Не по правді жиє чоловік з жоною:
Уна єму стелит білу постелечку —
Він на ню готовит дротяну нагайку.
Біла постелечка порохом присіла,
Дротяна нагайка кровйов закипіла;
Біла постелечка порохом припала,
Дротяна нагайка біле тілце рвала...
Ой мужу мій, мужу, не бий мене дуже —
В мене тіло біле, болит мене дуже...

Пусти мене, мужу, в вишневий садочок,
Най я собі урву ружевий квіточок;
Урву ружу-квітку, тай пущу на воду:
Пливи, руже-квітко, до моєго роду.
Пливи, пливи, квітко, пливи по Дунаю,
Та як уздриш мою мамку, приплини до краю...
Вийшла рано мати з Дунай води брати,
Як уздріла ружу-квітку, тай стала плакати:
— „Деж ти, руже-квітко, тут сі обявила,
Відай тебе моя рідна донька й опустила?
— Боялас сі, мати, що мні не згодуєш,
Дала-с за нелюба, а тепер бануєш;
Боялас сі, мати, що мні сі не збудеш:
Така прийде годиночка, що й плакати будеш...

Жінки розплакалися, а Тетяні стало жаль, що й рідна мати єї не пожалує, але ще й залаває коло ворога. Їй прийшло на думку, аби не піти вже до дому, а в сьвіт на зарібки, або де.

Янцьо встав і зачав походжувати собі помежи люде, надутий...

В хатах задуха, Тетяна встала і що лиш наважилася йти, а Янцьо в груди, — аж поточилася під саму стіну:

— Тут мині... Ади, куда ми справилася! Най зажде...

Жінки охнули і пустилися д'Тетяні, а Ребенщучка:

— Га, видкося, він їй чоловік, — то прото сьпівають у сьпіванці:

Як звйиже нам піп рукі,
То не даст нам розлукі...

Вже то не наша в тім голова.

Тетяні потемніло в очех і постуденіло на серци. Їй нагадалася тота мертва стула, що піп їм звязав був у церкві руки, і тот зівялий вінок, що клав їй на голову. Щож нас тут держит? Піп поблагословив!... На що?... На поїжу, на бійку та неволю...

Тетяна нагадала, що від коли Янцьо покинув баньцьку роботу, то так вже за нев назирав, що й на двір саму не пустив. Сидит у хаті він, — і вна мусит сидіти, а як иде пити до Ґолди, то двері сінні замкне на колодку, тай лишит так Тетяну... Безумився чоловік?...

Не розумніщий він був, як лиш оженився. Нераз прийде піднапилий і ні відци, ні відти: голову тобі зітну, тай зітну... бере сокиру: лягай! Тетяна в плач, Шуполиха тудиж: ледви виплакали обі... Або вигонит у мороз на двір: мус стояти! У воську би так слухати!

— Го-го! і мене учили в воську... там раз добра наука — буки!... А жінок он-де як уча: привяжут кісками до лави і бют, доки ще дихає...

Мой! і замахнувся кулаком.

— О! — думає собі Тетяна, — вже я д' тобі не піду, абих ся мала втопити!...

V.

— Та не бануй, Янчику, — каже Ребенщучка і потикається, — не бануй, хоть видкося — ти їй чоловік. А може наговорили, любчику? що би люде не наговорили?

— Лиш того ви вже мині не кажіт, мамо!

Цего вже мині не переперечите... На свої-м очи видів. Го-го-го! не змудрувати воськового чоловіка! Кажут сусіди: „мой, а диви-ко ти ся, ци не ходит хто до твеї жінкі?“ А я ні дві, ні три та лус у писок Івана Греччукового, так бих ще, дай ми боже по тій правді, до завтра прожив! „Що ти, кажу, маєш говорити на мою жінку? — За це, каже, братчику, дай ти боже здоровє, але такі не завадит самому вівідіти.“ А мині й руки увяли. Збираюся ніби на ніч на роботу, прийшов над вікно, а тут мині страшно чогось стало йти на 85 сяжінь у землю: не піду, гадаю собі — не озме мні сі робота, а машинникови кажу: слабий! тай пішов до Ґолди запиватися...

Вертаюся так десь під о-північ, а моя Тетяночка з Семеном у саду... Мой! на мак дробен тя посічу! крикнув Янцьо хрипливим голосом, тупнув ногов і намахнувся на Тетяну, але жінки заступили...

— А бог би цю гадину сорокату побив та покарав, — шепче, закусивши губи, Гафія Янцева, — я бувши Тетянов, макогоном бих так морснула по голові, як спит, аби не встав, — от он-де, кажут, жінка забила спячому чоловікови роспечений цвик в голову, так їй вже допік, а ген-там якась свому природжінє, вибачайте, відтяла... Ой як би то ми ся звязали всі разом, то бисмося не дали тим опришкам, бо то хіба би не воськовий, аби добрий був. А найкраще собі жиют тілько тоти, що сидя на віру, без сьлюбу...

— Але! я свому й сама дам раду, обізвалася Параска Федорчукова, — гезде вже 10 рік, а я

ще з ним не сходилася, та й не буду... Другі чоловіки кажут: „а що би то мині за жінка, адже сьлюб на то брала; я би, бувши тобов, воловодом єї звязав.“ А я кажу, що коли піп на то сьлюб давав, то най иде до попаді, а мене най попустится, бо очи му відру, а я й без сьлюбу собі дам раду...“ — „А що то мині за жінка, кажут люде, що не має дітий!“ „Не дурна я, кажу, мати діти: сама ледви закрірваю на себе, не то би на дітий“, — теленит усе піднапила Параска (на неї казали в нас чоловіки: *дика*)...

В хатах так зробилося душно, що мене аж пхнуло щось на двір, а тут знов спека, порох, крик, теньканє косами, в дзвони...

Дивюся: іде пяний Семен з Іваном, а за ними тато й Янцьо Крохмалюків: всі пішли до хати.

Буде біда, гадаю собі.

Ба, далі йде стара Шуполиха: висока, висока, ще вища від свого сина, товста, здорова баба... Уна й на будни ходила по сьвяточному, і то в голубім, довгім, червоно обиранім кафтанику і в перемітці, хоть цю ношу наші жінки вже давненько покинули. На других жінок дивилибися в нас, як на опуда, а Шуполисі старій не дивувалися, бо й так вже їй гірка година: вна була дурна. Навіть сторонні ярмаркові, як лиш єї вздріли, зараз стовпилися навкруги неї, а вна все щось розказує та розмахує руками, а очи їй як би ся в маслі топили:

— Го-го! шибенику, Янчику мій любий... Сьвят, сьвят господь!... А не дурно я тогди не спала... Го-го, люде добрі — щезли бисте — не спала... Сперла голову на стіну, а *він*, любий мій,

єдиний мій приятіль, шкроботит у стіні тай шепче мині в вухо: а, правда, що нічо тобі не помогло? а, правда, що лишилася молода?... а, правда, що д' тобі в ночи приходив умерлий чоловік і так спав з тобов, як би живий?... а правда, що ти радилася попа на сповіди, а він тобі казав сьвітити сьвічку цілу ніч, узяти д' собі яку молодицю тай молитися?... а, правда, що не помогло?... Го-го, приятелю мій, не помогло — умерлий уводно ходив, мині кров заливала голову, мозок, я кидалася на постели, я дуріла... Схибила з розуму... Янчик ріс, поратівля моя — а цісар узяв... Господи! я аж задихалася, мене душило, так я молила та падала перед усіма на колінки — а помилували бідну одовицю?... Я ревіла як у дзвін... Говори, кажут, дурна, нічо вже не поможе: таже цісареви тепер треба, бо Таліяне збунтувалися — розумієш? А бог би вас усіх побив!... Я прийшла до дому й товчу голову до стіни... Нічо вже не поможе! А хто-ж то поратує мене? Акафисти наймала, служби, била поклони, під церквов сиділа цілими днями — а нічо не помогло!... А *він,* мій любчик, усе від тогди шкроботит у стіні за головами, тай шепче: „дурна ти — на сьвіті нема правди; вставай, я тебе поведу — утопиш журу," тай повів мене до Ґолди... Ой, забрав же він, забрав моє добро: пішов ґрунтик, та зальлялася грижа... А *він* би вас побив (бог уже тепер не годен), щосте їх так звязали! Не хотіла, було не силувати — а ти стара Шуполихо, тепер дивися, як він ся з нев вовтузит... Муко ти моя, муко! Що мині тепер з него за користь: гайдамаха якісь зробився — на ній вже дале шкіри

не стане. Сам на моє зийшов... Йой, йой, йой! о *він*, а о *він*, — закричала Шуполиха, пустилася когось ловити, та й упала на землю, бє в землю: руками, ногами, головов... — Ріжут, ріжут, люде добрі... тікайте, тік-к-к...— тай не дала піна, що пустилася й ротом і носом...

Жінки йойкнули й втікали, лиш Жиди обступили довкола, тай дивяся: а то лиш тіло товчеся по каміню й часом здихне, як із гробу...

VI.

Я й не счувся, як тато за руку: лап! тай тягнут.

Дивюся, вже й мама вийшли з коршми, заплакані.

— А йдиж ти мині гет, кажут тато мамі, — хочеш, аби тя вбили?

А мама крізь плач: — Ану-ко, най я ще туда піду!

— Ані ми ся руш! — крикнули тато...

— Петємо, аби вже не можна було мині й того як другій житиє берут?

— Раз кажу, махай до дому!

Ще й тепер я виджу, як скривилося мамине лице, як давили вни в собі хлипанє — лиш слози цюрком цюріли з очей...

— А він єї як копне, аж фустка їй з голови злетіла, а потому ногами як став місити: ти, сякатака, нехтолице. А вна, спрота: Іванишко, любко, не дайте мене, — шепчут мині мама.

А тато зачули, тай:

— Сама собі вікараскала, так їй треба!... Там мама є, тато, правда? А чому не бороня? Бо він

їй чоловік, він єї пан!.. Ану-ко, фльинькай, фльинькай, то зараз тебе пофльинькаю!

Мама ще дужче гнули в собі плач, а не сказали вже й слова.

Відійшли ми трохи на бік, дивимося: тягнутся з коршми Семен і Янцьо Шуполишин за чупри на двір.

— Оттут, мой, на пляцу, як на войні — я прото якісь вояк, мой! цісарська дитина — розумієш? При канонєрах служив! Оттут нам смерть обом!

— Мой! а бєш? Гай, гай — бий!

Іван Павлів пустився розборонювати: де там!

— А знай, мой, як до меї жінки ходити... Ти ще десь був, як мене взяли до воська, мой! Тай зварич я собі, головенник — запека.

Оба вже були попадали і вовтузилися, а жиди все хіхочутся, та піддают охоти:

— А бий пянюга, а бий свиня!

— Хто пянюга, хто свиня? — крикнув Шуполишин Янцьо, сфатився з землі та все жменями піску та жидам межи очи...

— Ви пявки, ви злодії — а робите може так, як пянюги? отце вам, отце вам! — та все піску та каміня жидам межи очи.

Нім Семен підвівся з землі, а Янця вже вхопили жиди за ноги, і волочут голову по каміню...

— Братчику, Семене, ратуй! — сказав Янцьо глухим, хрипливим голосом, і Семен пустився жидам у очи, як шершінь...

Гуцули, що доси так собі дивилися, кинулися тудиж на жидів:

— Вали злодіїв, гори вже нам забрали — усе

згорнули в свої руки, вали!... Оцих нам бити, а не сами себе... Вали, мой, не питай!

Люде й жиди стовпилися і стали до бійки, находило нових людей і жидів; вікна бринькали по цілій Пістени, — крик, зойк...

VII.

Тато пігнали нас з мамов до дому. А нам тілько й дороги, що блисне, а потому, як би за очи ймило, так темно, та чорно.

Ми вже дохопилися до заломів, коли чуємо назад себе крик; ми зараз по голосі пізнали, що то Крохмалюків Янцьо.

— Куме, де ти? Мой, куме, де ти? от тут, тут, тут! — а сам бебех почерез гложя коміть головов... — Тьфу, пек ти! та же я й не пяний, боже борони...

А то, як блиснуло, то єму виділося, що ми близко, тай пускався до нас направці: в ями та гложя...

— Куме, де ти?

Знов блисне, аж розідреся усе небо, знов розбіжится Янцьо — і знов паде.

— Ого, вже братчику, коби ми здорови, а Семена, та й Янця Шуполишиного вже нема! каже Янцьо, дігнавши нас.

— Що ти кажеш?

— Ей, тотож го жидва покервавила, та покервавила, що господи, твоя воля! — розбили голову на прах... Тай Тетяну отеперечки понесли віволаники, боже мня прости, Ребенщуки, — ледви живу... Пустилася, кажут, ратувати Семена, тай єї жиди під ноги, — не доста, що збив небіжчик

Янцьо... Кара-ді божа на нас, що й сидится в тій смуччій Пістени тілький час, і нема нічо с того, тай головництво таке... Ребенщуки, повішеники, бодаї вам вязи покрутило! (а сам: гуп!) Тьфу, нгій на таке! Тай то я, крий боже, не такий пяний — ци як ти кажеш, куме, га?

VIII.

Тетяну занесли с Пістені, а як наближувалися д' Ребенщуковим хатам, то вна зачалася метати і кричати, що аби єї зараз поставили хоть на серед дороги, а не несли до дому (це вже розказувала мині шепелява Парасочка, Тетянина сестра). Що не попросилися, що не нагрозилися, — ні, тай ні! — Як, каже, мене не послухаєте по добру, то очи вам відру, чуєте? Идіт собі гет, абих вас на очи не виділа!...

— Сьвят, сьвят! одуріла небога! — кажут старі Ребенщуки. — Пішліт лиш до попа, най би вісповідав та прочитав молитву!!...

— Ану, най ми лиш навилится на очи — відру піском засипю!...

— Господи, воля твоя — одуріла дитина!!...

Ніяким сьвітом не могли Тетяну узяти до хати.

Переспала плюту на дворі (над нев зробили були шалаш), впала в горячку: ані тата, ані мами не хотіла й видіти, — коло неї сиділа тілько Парасочка. В горячці Тетяна рвала руками усе, що підпало, дерла землю, — обернулася лицем д'земли, тай так застила..

Не знаю, ци заплакав хто за нев так щире, як мої мама, тай я...

Мій процес за „Ребенщукову Тетяну“.

Книжка місячника „Громадськиј Друг“ за маї 1878, де (на ст. 109—120) надруковано повище оповіданє, була сконфіскована і львівська прокураторія виточила (21-го мая 1878 р.) субєктивниї (особистиї) процес мені, яко редакторови „Громадського Друга“ ї авторови, таї Антонови Маньковському (пізніщому провідникови львівських робітників-соціялістів), яко управителеви „Звязкової Друкарні“, де друкувався „Громадськиј Друг“ — і то за три кусники, а власне: за поему Мирона * * * п. з. *Невольники“* (злочин образи реліґії з § 122 к. з. і проступки проти публичного супокою ї порядку з §§ 302 і 305 к. з.) і за оповіданє *„Ребенщукова Тетяна* (ті самі параґрафи, що вище, з додатком § 516 к. з. — образа моральности), та за врывок із повісти Золі п. з. *„Природа а церков“* (§§ 122 і 302 к. з.)

Від переслідуваня Маньковського прокураторія відступила (12-го липня 1878) після єго протоколу з 25-го червня, де він заявив, що не бере на себе відповіди за зміст інкримінованих кусників, яко некомпетентниї і несьвідомиї того змісту, тим більше, що „jako Mazur rodowity nie rozumiem nawet języka ruskiego“, таї „mam się za nadto do-

brego katolika, męża i obywatela, iżbym podzielał przekonania w tych artykułach objawione“ — „moje życie i zachowanie się świadczy, że nie kieruję się temi zasadami, które w tym artykule („Ребенщуковій Тетяні“) swój wyraz znajdują“.

Я приняв на себе відповідь за всі інкріміновані кусники тай боронився в протоколі (з 24-го червня 1878 р.) так: 1. На закид що до слів у поемі „Невольники“ про йдучу до церкви жінку, з молитвословом у руках — невільницю грізного бога й попа, — відповів я, що тут бесіда про девотку, взагалі про людей, котрі в супереч дійсно християнському понятю, вважають бога грізним, а не милостивим; котрі гадають, що помолитися богови можна лише в церкві, а не „в дусі та правді“ (як казав основник реліґії християнської); котрі гадають, що „молитвою виконують усю реліґію християнську, хоть би вчинки їх були найгірші, — що противиться власним словам і поведінці Христа, котрий був противний зверхним реліґійним формам і казав, що не той буде спасений, хто кличе: Господи, Господи!, але той, хто сповняє єго („Христову) науку“. 2. На закид що до слів у тій же поемі про чоловіка й жінку, що йдуть до церкви, тримаючися за руки й є теж невільниками, а властиво вона єго невільницею — се прямує до зневаги подружя, — завважав я, що я „не противний тому, аби двоє людей, мужчина й женщина, спільно з собою жили, поки се між ними можливо; в принціпі я противлюся лише т. зв. слюбним (церковним) подружям, котрих не можна до вподоби зірвати. Але в інкріміновані 8-ій строфі поеми

„Невольники“ автор мав на гадці лише подружя в вищих кругах заключувані, в котрих то жінка звичайно що до маєткових відносин залежна від маїна або заробку чоловіка, і тим самим стає єго невільницею“. 3. На закид що до слів у тійже поемі про вистроєне панство, їдуче в блискучих колясках, що се невільники своєї глупоти й зіпсутя; що маїно їх походить із сліз і крови иншых, себто бідных — і що тут є намір збудити неприязнь і ненависть до цілих маючих кляс у суспільности, — я відповів: „Загально звісно, що капіталісти — невільники своїх розривок, своєї глупоти й зіпсутя; отже не перечу, що дійсно ся гадка в інкріміно-ванім уступі міститься. Звісно й те, що письменник соціялістичний Маркс у розвідці своїй „Das Kapital“ вияснив, що богацтва капіталістів походять із урывків зарібку, властиво з недоплаченої платні робітних кляс, або выражаючися фіґурально, зо сліз і крови тих кляс. Так переконаний і я, і се факт, а що з сего выходить, у те не входжу. Лють автора в остатних строфах треба толкувати так, що особа бесідуюча в сій поемі — арештована, а що в такої особи лише чорні гадки шибають і кров тисне на мозок, се годі заперечити, бо се вислід псіхольоґічний і фізіолоґічний у кождого арештанта“. 4. На закид, що в оповіданю „Ребенщукова Тетяна“ є злочин образи подружя — доґми й тайни христіянської — бо представлено там інстітуцію подружя яко вигадку попів, — я відповів так: „Я сам автор оповіданя „Ребенщукова Тетяна“, і воно має за предмет дійсну пригоду, котра сталася в моїй рідній стороні коло Косова; все опо-

віданє, а особливо розділ III. має тенденцію згідну з моїм переконанєм, аби показати, як то дуже шкідливі подружя слюбні, нерозривні. Вже державний закон дозволяє обминати заключенє слюбних подружь, установляючи цівільні подружя: але що у нас іще пересуд панує проти подруж цівільних, а найбільше проти тих осіб, котрі розлучуються в подружю, то я власне хотів у сім оповіданю вплинути на публичну опінію що до того пересуду. Що до закиненого мені переступу з §§ 205 к. з., то вже нераз і тепер я признав, що я противний примусовим подружям у загалі"; що-ж до закиду виступуваня проти станів і народностей, то „я того зовсім не перечу, що... виступив проти духовного стану, бо насамперед читав я в одній соціялістичній розвідці, що по статистичним обчисленям 80 проц. між попами самі не вірять у те, чого навчають нарід, а навіть богато з них самі признались передо мною до сего невірства. Так само я переконаний, що попи за вділюванє своєї науки й виконанє реліґійних обрядів не повинні брати надгороди, по словам апостолів: „За дурно дісталисте (науку), за дурно вділюйте другим". Що до закиду, мов би то я спонукував до ненависти проти Жидів у статі інкримінованій, то мушу сказати, що я дав лише голий факт, як то на ярмарку в Пістини повстала бійка між селянами і Жидами, і селяне накликувалися обопільно, аби Жидів бити: щиро кажучи, не маю причини спонукувати до ненависти проти Жидів, бо та ненависть уже така сильна, що найменча дрібниця може викликати катастрофу, через те я вже квестію жидівську дуже

оглядно практикую, аби не статися причиною широкого розливу крови". На закид виступу проти моральности та встидливости, в тих уступах оповіданя, де чоловік Тетянин Янцьо Шуполишин обвинуваčує свою жінку, що вона з другим спить, і в тих, де Параска Федорчукова хвалиться, що вона в десятилітнім подружю чоловіка до себе не припустила, а сама свої похоти вдоволяє без слюбу, — я відповів: „Представлені мені уступи списані з правдивих подій і маючи перед очима означену повище тенденцію оповіданя, аби жити з тим, кого любиться, вважав я за відповідне помістити закинені мені уступи. Зрештою, я гадаю, що виступ Параски Федорчукової не ображує моральности, бо на гадку анґлійського фільозофа Мільля упідлюють полові відносини без любви жінку гірше, ніж самицю у звірів". 5. На закид образи реліґії й римсько-католицького духовенства в уривку „Природа а церков", поповненої представленем попа нежонатого, як він сидячи й молячися в церкві бореся зі своїми любовними похотями і доходить нарешті до того, що нема Бога та що природа валить віру й доґми християнські, — я відповів: „В інкримінованій статі я не бачу зовсім образи реліґії, бо наука стверджує і по моєму переконаню се факт незвалимий, що сили природи більші й могутніщі ніж доґми всякої реліґії, значит, і християнської, — отже й тут молячийся аббат Муре, нападаний половими похотями, що опираються на права природи, побіджуєся ними і признаючи висшість тих прав природи, валить у собі віру в доґми християнської реліґії, що кажуть ему,

проти прав природи, здавляти в собі ті полові похоти, і в дальшім висліді того переконаня доходить аж до запереченя істнованя Бога. Зрештою, на мою оборону подаю, що інкримінована статя „Природа а церков“ се лише малий виїмок із роману французького „L' abbé Mourét“, котрий в австрійській державі публично продаєся й навіть перекладений на ріжні мови... Зміст інкримінованої статі не в стані спонукати до неприязних відносин супроти римсько-католицького духовного стану, бо осуджуючи прінціп нежонатости в тім стані, задумує автор власне виробити в публиці опінію, що римсько-католицькі духовні, так само як і кождий инчий чоловік, мають право вдоволяти свої природні похоти, себ то жити з женщинами явно, бо більше понижує їх те, коли се роблять тайно і проти прінціпів, які самі голосять“. На закид, що я — караний уже двічі за належність до соціяльно-демократичних (тайних) товариств — умисно помістив уступи в дусі тих товариств, задля званя всякої реліґії, інстітуції подружя й фамілії та прав власности, — я відповів: „В інкримінованих статях ніякий прінціп і ніякий стан суспільний не є просто нападаний або ганьблений так, аби видко було намір викликати погорду або ненависть до тих прінціпів або станів; там, як уже вище я сказав, голоситься певні прінціпи й підпираєся їх поважними арґументами; признаю, що ті прінціпи відповідають моїм теперішним переконаням, але не відпекуюся, що готов я инші прінціпи приняти, коли будуть ліпшими арґументами підперті. Інкримінованні статі допускають, значить, виводи влуч-

ніщих аргументів, але не є того рода, аби за них до кари бути потягненим.

Після сего мого протоколу, прокураторія відступила (12-го липня 1878) від оскарженя мене за злочини з § 122 к. з., а завинила лише за проступки з §§ 302, 303, 305 і 516 к. з., поповнені статями „Невольники“ й „Ребенщукова Тетяна“.

Даю тут мотиви того славутного акту оскарженя:

„Dnia 13. kwietnia wydał Michał Pawlik numer pierwszy miesięcznika „Hromadzkij Druh“, który przez c. k. Prokuratoryę Państwa z powodu pięciu inkryminowanych artykułów, przeważnie treści socyalistycznej skonfiskowany został, konfiskata zaś wyrokiem c. k. Sądu krajowego dla spraw karnych, jako Trybunału prasowego z dnia 18. kwietnia b. r. l. 5340 usprawiedliwioną, a rozszerzanie inkryminowanych wszystkich pięciu artykułów zakazane.

„Dnia 11. maja b. r. wydał Pawlik drugi numer tegoż „Hromadzkiego Druha“, który Prokuratorya także z powodu karygodnej socyalistycznej treści widziała się zmuszoną zakwestyonować i rozpowszechnienie konfiskatą wstrzymać. Również i ta konfiskata została przez c. k. Sąd krajowy wyrokiem z dnia 18. maja b. r. l. 6677 zatwierdzoną, rekurs zaś Pawlika wniesiony przeciw temu orzeczeniu do c. k. Sądu krajowego wyższego wyrokiem tegoż Sądu z dnia 11. czerwca b. r. l. 13.143 odrzucony...

„Michał Pawlik po dwakroć za występek tajnego stowarzyszenia o celach socyalistycznych sądownie karany, rozpoczął obecnie przez peryodyczne czasopismo silną agitacyę socyalistyczną i jako jedyne i główne

zadanie sobie postawił krzewić socyalistyczną propagandę w najobszerniejszym programie.

„Z powodu umieszczenia i rozpowszechnienia w czasopiśmie powyższem artykułów: „Newolnyky“ i „Rebenszczukowa Tetjana“ wytoczono śledztwo wstępne przeciw Michał. Pawlikowi, jako odpowiedzialnemu redaktorowi.

„W artykułach tych wygłosił Pawlik rozmyślnie wszystkie zasady wyznawane przez tajne kluby socyalistów, dążące do przewrotu państw i społeczeństwa, a potępione przez wszystkie ustawodawstwa państw cywilizowanych.

„Wyrugować wiarę w Boga i wszelką religię, usunąć małżeństwo, a w miejsce takowego wprowadzić gorszące i wyuzdane wolnolubstwo, znieść stany i klasy społeczeństwa, obalić pojęcia prawne o familii, majątku i własności, wywołać ogólny zamęt i wywrót stosunków społecznych! — oto są zasady zawarte w artykułach „Newolnyky“ i „Rebenszczukowa Tetjana“.

„W poemacie „Newolnyky“ twierdzi autor, że w ustroju społecznym napróżno szukać wolności zachwalanej przez niektórych ludzi, gdyż zamiast wolności znajduje się niewola, a to z powodu nierówności majątku: klasa wyrobników i sług znosi biedę i niewolę dlatego, że niéma majątku i zmuszoną jest pozostawać w niewoli klas posiadających majątek. Majętni korzystają z pracy i łez biednych, na ich złocie płynie krew tysięcy ludzi; na to wspomnienie krew uderza silnie o mózg i wywołuje czarne myśli...

„Niewątpliwie dąży tu autor do wzbudzenia w czytelniku nieprzyjaźni do klas posiadających...

„W drugim artykule: „Rebenszczukowa Tetjana“, do którego autorstwa Pawlik się przyznaje, zgubne i przewrotne zasady skrajnego soc. jeszcze dobitniej są wyrażone.

„Opisując złe pożycie małżonków w swój właściwy sposób rażący i publiczne zgorszenie wywołujący, narusza wstydliwość i obyczajność w najniegodziwszy sposób, bezwstyd i cynizm posuwa do ostatecznych granic, przedstawia w sposób naruszający wszelkie zasady obyczajności, oddawanie się zaspokojeniu chuci zmysłowych, w których dogodzeniu i rozpuście wyuzdanej widzi jedyny cel i szczyt szczęścia ludzkiego, przyczem użył wyrazów ohydnych i bezwstydnych, jakich żadne inne pismo ogłoszone drukiem nie odważyłoby się uważać, jeśli nie dla innych względów, to już dla utrzymania swej własnej godności.

„W tym artykule uderza dalej obwiniony w sposób nader niegodziwy na instytucyę małżeństwa, wystawiając ją na poniżenie.

„W przytoczonym tamże bowiem przykładzie złego pożycia małżeńskiego Jańcia Szupołyszyna z Tetjaną urodzoną Rebenszczukową usiłuje autor wszystką niedolę i nieszczęście małżonków na karb zasady nierozerwalności małżeństwa zwalić. W tym też celu przedstawia w dialogach na str. 113 w III. ustępie umieszczonych małżeństwo jako zgubną i niedorzeczną instytucyę, utrzymywaną tylko wpływem księży dla ich własnej korzyści, natomiast zaś pochwala zasady Semena Jakowyszyna i Tetjany, pochwalając wolnolubstwo, czyli dziką miłość i usprawiedliwiając cudzołostwo. Prawie każdego poniżającego wyrazu i najniemoralniejszych frazesów użył obwiniony, ażeby małżeństwo w haniebnych barwach przedstawić, wyraźnie jako niewolę (str. 117) i zbezcześcić, a natomiast z drugiej strony wzbudzić w partyi malkontentów-socyalistów pociąg do „wolnolubstwa“.

„Myśl tę wypowiada obwiniony w ustępach na stronie 111-tej „Ta szcze ne żal by buło“, 113-tej „oj wże raz każu, szczo durni lude i muczyły“, 114-tej „a wse czerez twij durnyj rozum“, niemniej na str. 118.: „koły ja wertaju“, i w całym V. ustępie.

„W opisie tego zdarzenia znalazł obwiniony też sposobność, ażeby religię wyznawaną przez naród ruski wyszydzić, obrzędy cerkiewne obśmieszyć i w ogóle wiarę w Boga zachwiać i to w sposób drastyczny połączony z nadzwyczajnym cynizmem w obrazowaniu.

„W ustępie bowiem na str. 114 prawiąc o wolnolubstwie twierdzi obwiniony w naprowadzonym dialogu: „To łysz popy powynachodyły taki hrichy“ i t. d.— że księża oszukują lud religią, spowiedziami i wiarą w Boga, sami zaś bynajmniej wiary tej nie mają i takową tylko dla interesu materyalnego i własnej korzyści utrzymują, wyszydza przytem komuniją, mówiąc że to tylko ksiądz dla własnego smaku wino pije, oraz ćwiczenia i obrzędy religijne (służby Boży i akafysty) wzbudzając przez to przekonanie, że to są środki do niczego, błahe, które naród tylko z głupoty i wskutek omamienia przez księży obserwuje.

„W tym tedy artykule całym, jako też pojedyńczych ustępach zawierają się wszelkie znamiona występków przeciw publicznemu spokojowi i porządkowi wedle §§ 303 i 305 u. k., nakoniec występku przeciw publicznej obyczajności wedle § 516 u. k.

„Dlatego też oskarżenie powyższe zupełnie uzasadnione.

Lwów, 12. lipca 1878.

C. k. Prokurator Państwa
Lidl.“

Перед головною росправою просив я (двічі: в протоколі перед президією суду з 20-го серпня та перед будучим предсідателем трибуналу Будзиновським, із 12-го вересня 1878 р.), аби прочитано на росправі статю з урядової „Gazety Lwowskiej“ 1878 р. при 204—206 п. з. „Zubożenie kraju“, де „про визискуване робітного народу капіталом чи капіталістами сказано далеко більше, ніж в інкріміновапій статі „Громадського Друга“ і навіть краєвий Виділ, бачучи в тім жерело збідніня народу, запроєктував у краєвім соймі позичку 5 міліонну, — але суд (на засіданю 25-го вересня) відмовив моїй просьбі на внесене Будзиновського, тому, „gdyż artykuł ten Gazety lwowskiej nie będąc identycznym z inkriminowanymi artykułami „Hromadzkiego Druha“ jest dla sprawy obecnej obojętnym i nierozstrzygającym“. А президія суду відмовила „dla braku wszelkich prawnych powodów“ моїй письменній просьбі з 21-го вересня, аби виключити з трибуналу радників Будзиновського та Дрдацького, через те, що вони належали до трибуналу підчас нашої розправи з січня 1878 р., де було прочитано моє приватне письмо про мої погляди проти теперішнього подружя і, значить, „знають більше про моі думки ніж сьагає теперішній акт завини“. „Особливо, — писав я — то тичить сьа д. р. Будзиновського, котрій тепер буде вів моју росправу, а протів котрого ја мају шче тој важнїј закид, шчо спинив мене (на росправі) в мојій обороні дньа 15-го січньа 1878 арґументом, котрій чула всьа публика і котрій је надрукованій в газеті „Dziennik Polski“ з 15. січ-

нья 1878: „Et, nie jesteś pan żonaty, skąd pan może wiedzieć, jak to jest!“ Се ніби мало значити, шчо ja не можу знати жоночої неволі. Дльа того, шчо стосунок не змінив сьа і тепер, бо ja доси не оженений, і росправу буде вести д. Радцьа с тим самим переконаньем, і дльа того далі, шчо моя повістка говорить тілько про невольу замужної жінки, і шчо при обороні ja головно оппрају сьа на правдивість фактів, показаних в моїй повістці, то може д. р. Будзиновськиј признати ті факти моїми видумками (т. j. видумками нежонатого чоловіка), і одвітно до того повести росправу, а далі се може вплинути на вимір кари, шчо разом з першоју точкоју випало б в некористь моју“.

Головна росправа проти мене була 28-го вересня 1878 р. перед судом присяжних у Львові. (Я ставав на неї з тюрми, бо відсиджував тоді 3 місяці кари за належність до таиного соціялістичного товариства). До трибуналу належали радники: Будзиновський, Дрдацький, Бушак і протоколянт Александер Шидловський; прокураторію заступав Зборовський а мене боронив, з уряду, адвокат др. Феліціян Яцковський. Присяжними судцями були: Амборський Ян, Подлевський Аполінарій, др. Кукульський Антін, др. Влад. Горецький адвокат, Кремер Філіп, Гурський Павел, др. Александер Янович, Ставарський Кароль, Кіндель Фердинанд, Дишиньский Гіполіт, Хароба Григорій і Шостак Вавжинець.

На закиди, піднесені підчас розправи предсідателем Будзиновським що до „Невольників“

і „Ребенщукової Тетяни“ я сказав то само, що в слідстві, а на спеціяльні єго питаня відповів так: (перекладаю до слова з урядового протоколу розправи): „1) позаяк під подружєм у розумовому значіню тої інституції нічого инчого не треба розуміти, як *добровільне спільне житє двох людей ріжних полів доти, доки їм любо,* то й підсудний годячися на таке понятє подружя як одиноко раціональне, не є противником подружь у загалі, але виключно противником подружь із характером нерозривности. Такі подружя є часто упідленєм і неволею для женщин, є завадою поступу і через те й виступованє проти них не може бути нікому вважано за вчинок гідний кари. 2) Під реліґією в розумовому значіню треба розуміти обопільні відносини і впливанє зверхнього сьвіта на нутро одиниці; з такою реліґією підсудний годиться цілком і через те не можна єму робити закиду, що виступає (взагалі) проти „реліґії“; — нападає він виключно на певні форми реліґії, заховувані руським народом, котрі піддержувані попами (хоть і не всіми) в цілях еґоїстичних, оглуплюють нарід і потягають численні для него видатки, а тим самим є напрасною завадою просвіти й економічного розвою того народу. Що підсудний представляє ріжні реліґійні церемонії, як акафисти й т. и. (ст. 114) яко зовсім безкористні й на щастє народу не впливаючі, то за зле єму сего брати не можна, бо дійсно ті церемонії, вдержувані виключно пересудом, повинні бути в нашому столітю рішучо виключені як останки поганства. Понятя про Бога автор зовсім не намагає захи-

тати; вже через те саме, що ті понятя найрідноріжніщі: а що згадує про него яко про пострах уживаний попами для вициганеня грошевих датків, то нема тут ціли ширити атеїстичні прінціпи, лише виключно поставити під осуд публичної опініï тих попів, котрі для власних цілей над'уживають понятя Бога. 3) Закид прокураторії, що підсудний старається представити намісць подружя „gorszące i wyuzdane wolnolubstwo“ — нічим не усправедливленій, ні в однім реченю не прозирає сей прінціп; а коли підсудний представляє побіч нещасливого, силоміцю звязаного подружя Янця з Тетяною — житє нешлюбне, на віру яко ліпше („а найкрашче собі жиjут тілько тоти, шчо сидьа на віру, без сьлюбу“ ст. 118) то се не є публичне з'огиджуване інстітуції подружя та підкопуване публичної моральности, бо кождому звісно, що часто житє двох осіб „на віру“ взірцевіще тай моральніще, ніж подругів шлюбних. Отже наведене прикладу не можна брати за ґенералізацію понятя про нешлюбне житє. Що-ж до вжитя „bezecnych“ зворотів і виразів в інкрімінованій повісти, то не можна сего ніяким чином підтягнути під наказ § 516 к. з. Подібні звороти, як: „а ген-там jакась свому природжіньє, вибачајте, відтьала“ або „нехтолиця“ вжиті тут тому, що розмова в повісти ведеся між людьми з найнизчої верстви суспільности, в стані піднапилім, котрі, як відомо, в стилю й доборі слів при сварках не перебирають. Отже виключно для збереженя вірности в вираженю розмови народної, вжив автор подібні вирази. Зрештою, консеквентно треба би вважати за

неморальні твори, по § 516 к. з., всі словарі, в яких є цілий ряд неприличних слів".

„На запитанє присяжного д-ра *Яновича:* чи підсудний при подружю, розумілім по соціялістичним прінціпам, розуміє які обовязки? або чи при тім „житю двох осіб" має бути повна воля обох сторін покинєня себе кождого часу? — відповідає підсудний потакуючо, додаючи, що при такім подружю може бути розмова виключно про моральні обовязки, напр. на случай уродин дитини з подружя".

Прокуратор вносив, так, як в акті обжалуваня; я додав ще, на свою оборону, що „соціялістичні прінціпи яко такі самі собою зовсім не заборонені карним законом і що взагалі австрійські закони шанують у повні волю переконань, супроти чого й підсудний не може відповідати за свої переконаня, трактовані яко наукові погляди".

„Оборонець др. *Яцковський* підносить, що далекосяглість інкримінованих прокураторією статей не така велика, як обжалувач в акті обжалуваня гадає. Прінціпи соціялістичні не можуть зовсім найти розширеня серед народу так темного, як руський нарід, для котрого часопись підсудного була призначена. Оборонець гадає, що з практичних оглядів, для усуненя слави про соціялістичну аґітацію, треба підсудного увільнити; засудженє єго зробило би єму честь і позволяло би єму користніще проводити свою аґітацію. В статі „Невольники" автор не виступає проти цілої кляси посідачів, але проти тих нечисленних капіталістів, котрі, доробившися з кривдою других маєна, ви-

зискують своїм капіталом працю. В другій статі нема нападів на Бога й реліґію, лише на окремих „попів“ — дійсно подибуваних — котрі Бога й реліґію для своїх цілей над'уживають. Автор не виступає й против інституції подружя; нема в цілій інкримінованій статі подібного місця; а виключно йде єму о вказанє на те, що присилувані подружя — неморальні. Що до „нерозривности“ подружь. то се справа наукова, доси не рішена“.

Трибунал поставив присяжним два питаня 1. чи винен я, що поміщуючи яко відвічальний редактор місячника „Громадський Друг“ у II. нрі тої часописі за май 1878 поему під написом „Невольники“ — змагав прихилити читачів до неприязни против окремих кляс людської суспільности? і 2. чи винен я, що яко автор поміщеної тамже статі „Ребенщукова Тетяна“ глумився і старався понизити науки й обряди реліґії в державі нашій правно признаній? понижав і змагав захитати інституцію подружя таї зачіпив обичайність і соромливість способом разячим і публичну соблазнь викликуючим? — На перше питанє присяжні відповіли — вустами свого провідника д-ра Влад. Ґорецького — 9 голосів „ні“, 3 голоси „так“; а на друге питанє: 8 голосів „так“, 1 голос „так“, але не: „зачіпив обичайність і соромливість способом разячим і публичну соблазнь викликуючим“: а 3 голоси „ні“.

На сій підставі увільнив мене трибунал за „Невольників“, а засудив за „Ребенщукову Тетяну“ на *шість місяців гострого арешту,* взявши за підставу до засуду найвищу міру кари з § 516

к. з. (від 6 місяців до одного року) і признавши за обтяжаючу обставину „конкуренцію кількох гідних кари фактів і двуразове попереднє засудженє“ моє, а за лагодячу обставину моє „схибленє вихованє“ (оборонець пропонував найлагіднішу кару, „з огляду на численні лагодячі обставини, як: підлеглість омані соціялістичних наук, молодість і недостача досьвіду“...)

Я зголосив жалобу неважности до касаційного трибуналу в Відни, котру й подиктував 23. жовтня 1878 до протоколу в бюрі Будзиновського, при нім же. Даю тут отту мою жалобу до-слова (лише нашою правописю — бо писана вона секретарем польськими буквами — і з поправками кількох язикових помилок):

„Ще перед розправою просив я о виключенє дд. радців Будзиновського і Дрдацького, однако Висока президія ц. к. Суду карного відкинула мою просьбу з додатком, що в ній не наведено ніяких правних поводів.

„Тимчасом в § 72 к. п. сказано, що коли інтересована особа крім поводів в §§ 67—69 к. п. зможе навести такі инчі поводи, котрі показалиб парціяльність осіб судових, то такі особи мають бути відкинені з трибуналу і се становить також причину неважности.

„Отже я тепер покликуюся ще раз на мою просьбу (Д. 19), бо менї не тілько здаєся, але я навіть переконаний тепер, що з тих поводів, які приточені в моїй просьбі, оба дд. радці мусіли бути парціяльні навіть без своєї волі“.

„Приточені в моїй просьбі точки против без-

парціяльности д. радці Будзиновського підтвердилися вповні, хоть трохи в инчій формі, при головній росправі дня 28. вересня 1878, котру вів д. Будзиновський, а то при такій случайности: Я головно клав вагу на то, що моя повістка „Ребенщукова Тетяна“ се вірна копія з людового житя, що там я виступаю як малий хлопець, а про те мені можна брати за вину тілько то, що я сам кажу від себе, значить, я зовсім не відповідаю за те, що говорять в моїй повістці инші особи, чого доводом ще й то, що против моїх теперішних засад о малженстві говориться там далеко більше, ніж за, і що, коли я на примір возьму писати про злочинника, то мушу відмалювати і єго думки, котрі ідуть (і через те можуть і других наводити) до злочинства — то зовсім нема підстави винити мене за єго діла й думки. — А власне такою реальною повісткою є „Ребенщукова Тетяна“, в котрій я не говорю від себе нічого ні за ні против малженства, а пишу тілько те, що сам бачив і чув.

„На сю мою оборону при головній росправі замітив д. Будзиновський, що то все одно, кому я в уста вкладаю такі або инші слова, що примір із злочинником не можна застосувати тут, і що нарешті *я не можу памятати того, що я чув і бачив малим хлопцем*“.

„Д. Будзиновський може знати про мене все, що єму подобаєся, тілько вже ніяк і ніколи він не змірив сили моєї памяти, значить зовсім безпідставно говорив перед присяжними, котрих він міг тим переконати в мою некористь, що повістка невірна і що не говорить сама за себе, а говорю

за неї я; далі замітив д. Будзиновський, що деякі слова (а консеквентно й понятя) творив я сам — а коли я завважав, що вони людові, живі слова, то д. Будзиновський сказав, що се бути не може, арґументуючи тим, що „і ми стикалися з людом, а не чули таких слів“.

„На се я замічу тепер, що майже всі руські попи стикаються з людом далеко більше, ніж д. Будзиновський, бо день по день, а однако не знають мови людової, що єї не знають докладно навіть фахові руські літерати, така вона богата й ріжно'бразна, як до місця — і за для того я ніяк не признаю д. Будзиновському компетентности знатока людової руської мови і кажу ще раз з натиском, що в повісти „Ребенщукова Тетяна“ нема ані одного слова, ані навіть одного звороту не людового, і прошу Високий трибунал касаційний запитатися більшого знатока язиків Міклошица, а коли він притакне в найменшім д. Будзиновському, тоді я приймаю кару без ніяких заміток.

„Між тим се заявлене д. Будзиновського не тілько могло, але мусіло вплинути на присяжних, котрі ще менше розуміються на живій руській мові, ніж д. Будзиновський, в мою некористь, бо признавши, що я в „Ребенщуковій Тетяні“ творив свої нові слова, мусіли через те признати, що я творив і відповідні до слів тих понятя, котрих ніби нема межи людом руським, а далі що повість моя невірна, що я умисне писав неправду, щоб з'огидити, як каже прокураторія, малженство, а в результаті мусіли сказати, що я винен.

„Нарешті, коли я замітив, що против теперіш-

них малженств далеко більше говорить анґлійський фільозоф Джон Стюарт Мільль (Неволя жіноча), то д. Будзиновський сказав, що до фільозофа Мільля, ані до ніяких фільозофів Судови нічого, а на мою замітку, що книжки Мільля й прочих авторів против малженства зовсім свобідно продаються всюда в Австрії, д. Будзиновський відповів, що прокураторія може тягнути перед суд, кого сама захоче, і що вона заскаржила не тих авторів а тілько мене, автора „Ребенщукової Тетяни". — Таким своїм заявленем міг д. Будзиновський споводувати присяжних, не зовсім свідомих з австрійським правом, щоб не зважали на одну з основних засад того права, а іменно: рівність всіх перед законом, і щоб засудили мене, автора „Ребенщукової Тетяни", далеко менше винного, ніж богато инших авторів, котрих твори не зачепила ц. к. прокураторія.

„Приміром вкажу на згадану вже книжку Джон Стюарта Мільля „Неволю жінок", переведену на мову польську, продавану в кождій книгарні у Львові і публично розбирану на львівськім університеті. — Зовсім те само скажу про діла, видані і по німецьки, як Монтеґацци „Die Physiologie der Liebe", Дрепера „Die Geschichte der geistigen Entwickelung Europa's" і Лєккі „Die Stellung der Frauen" (оба говорять против попівським слюбам); нарешті в 30-ім нумері польського письма „Ruch literacki" з 1878, де автор показує далеко більше ніж я в „Ребенщуковій Тетяні" а іменно: що *замужні* жінки се проститутки, власне для того, що продаються тепер мужам за вигоди, які їм

дає маляженство: наренті вся подобна література обертаєся в округ того питаня — приміром Жорж Занд, Еміль Золя й инші.

„Про те я не тілько думаю, але я навіть глибоко переконаний, що Високий ц. к. Трибунал касаційний признасть важність наведених в моїй просьбі (Д. 19) і отсих моїх поводів, підведе їх під § 72 п. к., противно рішеню Президії ц. к. карного суду, зарядить другу розправу, а через те зрівнає ту несправедливість, яка вийшла для мене із засуду дня 28. вересня 1878“.

Президія суду предложила сю жалобу, — після однодушної ухвали звичайного сенату львівського карного суду з 2-го листопада (през. Пйонковський, прокуратор Зборовський, референт р. Будзиновський і голосуючий р. Левицький), котрий признав у тій жалобі поводи з § 344 ч. 1 к. п. — державній прокураторії, до внесеня супротивного виводу, але прокураторія заявила (7-го жовтня), що зрікаєся того.

Касаційний трибунал у Відні (за підписом Нападієвича, — здаєся, Русина!) відкинув дня 2-го січня 1879 р. мою жалобу неважности, тому, що (перекладаю з німецького): „ані при заяві жалоби неважности не вказано виразно на причину неважности з § 343 к. п.; коли-ж жалібник твердить, що в рішеню взяли участь відкинені ним у просьбі з 21-го вересня 1878 ч. 13291 судові радники Будзиновський і Дрдацький і то перший яко предсідатель а остатний яко голосуючий, то се твердженє не можна вважати за яку небудь причину неважности з наведеного параґрафу, а іменно 1-го

уступу того параґрафу, бо неважність по § 344 ч. 1 к. п. була би лише тоді, як би виключений по § 67 і 68 к. п. судець участвував у вироці; тутже йде діло про відкинене судців по § 72 к. п., якого бажав обжалуваний перед головною росправою, але яке відкинув начальник суду; по §-у-ж 74 к. п. недопустимий правний середник".

Отсі нельоґічні слова найвищої інстанції австрійської справедливости припечатали мою особисту долю. Рішинець касаційного трибуналу доручив мені львівський суд повідомленєм із 21-го січня 1879 р. взиваючи мене явитися, до 8 день, відсиджувати кару. Я що йно був вийшов із тюрми, де пересидів і більшу частину 1877 р. (в голоді й слабости), а се, при праці й боротьбі на волі з властями та нестатками, так було підтяло моє здоровлє — з роду слабе, — що я не чувся в силі відсидіти зараз сих 6 місяців, а властиво ще кілька років кари — за видані в тім часі під моєю редакцією збірки *„Дзвін"* і *„Молот"* — кари неминучої, при ростучім тоді з кождим днем розяреню на мене властей і публичної опінії, котрим і я, правду кажучи, не попускав. Отже, за порадою моїх товаришів, я втік перед карою за границю, де гадав пробути всего кілька місяців, поки не поправиться трохи моє здоровлє, але де перебув — з причин, від мене незалежних — цілі три роки — довжезні, тяжкі, тяжчі не в одному ніж неволя в галицькій тюрмі, які, до того звалили на мене особисто сумні моральні наслідки, на все житє. Вирвавшися відти, на силу, я вернувся в Австрію, — майже певний, що не вийду з тюрми, — ставив-

ся в суді добровільно, відсидів кару за *„Ребенщукову Тетяну“* (від 22-го лютого до 22-го серпня 1882 року) і видержав новий процес: за *„Дзвін“*, *„Молот“* (а в нім і за *„Пропащого чоловіка“*) і женевську періодичну *„Громаду“* — процес, із якого, не вважаючи на дуже значне ослаблене розгону представителів польської публичної опінії — присяжних — супротив українських соціялістів, процесом Ольги Грабар*) і товаришів, що йно відбутим у Львові (навіть у тій самій салі) — я вибився без засуду лише з крайним напруженєм моїх власних оборонних сил (поставлено було проти мене аж 15 питань вини, і за найтяжчі з них — образа маєстату й т. и., за кожду з яких мені грозила тюрма до пяти років, — мене виправдали присяжні лише 5-ма голосами.)

Після процесу мене відшупасовано домів, а далі взято буквально в осадний стан, у якім я перебув до кінця 1887 р.

Та се ще не все. Карала мене, м. і. за мої змаганя в жіночій справі, й наша галицька суспільність, а властиво єї представителі — всіх партійних відтінків, котрі вигукували проти мене, на голос даний камертоном ц. к. прокураторії, ба, иноді навіть вище („на Сібір із таким звірем!“) і не вгавали й після того, як ц. к. власти давно вже були забули про істнованє автора „Ребенщукової

*) Був се ославлений процес проти москвофілів: О. Наумовича, О. Н. Огоновського, Площанського, Ничая, гофрата Адольфа Добрянського (діяча на Угорській Україні по р. 1849) його дочки Ольги Грабар, Трембицького і деяких селян зі Збаращини. Увага редакції „Чорногори“.

Тетяни", і відбилися навіть в історії українського письменства неб. Ом. Огоновського. Всі ті добровільні, патріотичні сторожі „народних сьвятощів" обурювалися на мене особливо за рекомендацію таких полових відносин між людьми, які панують межи птахами, і толкували се так, що мов би то я проповідував загальне блудство, — тим часом, як у мене виразно рекомендовано *по-парне пташе житє,* — котре, правду кажучи, може послужити богатьом моїм супостатам, одруженим по церковному, за взір ідеального подружя. Тай се ще було нічого — проти поведінки тих патріотів зо мною й моїми рідними в практичнім житю, — поведінки, про яку гидко й згадувати.

Боліли мене, розуміється, ті вигуки й поведінки дужче ніж кари, спричинені мені офіціяльними оборонцями подружного ліха, — та я потішав себе тим сумним фактом, що всі мої прикрости на купу — таки менчі ніж муки одної сердешної Тетяни, а не то міліонів їх серед нашого народу.

Не потрібую додавати, що мені й не снилося вважати своє оповіданє за вивершений письменський твір. Навпаки. Признаю й сам, що є в нім дійсно кріпкі слова (вжиті на мідяні лоби, яких не вчепила би ся делікатність!); я бачу в моїм оповіданю й инчі хиби (починаючи подекуди з мови); завважую помилки та противорічя (хоть лише про око!) в моїй обороні перед судом. А про те гадаю, що є в моїм писаню дещо таке, що переважує всі єго хиби.

В усякім разі пора, гадаю, дати єго в руки ширшої читаючої публики бодай тепер, коли

справа, зачеплена в нім, уже не така болюча: коли, в міру зросту політичної сьвідомости серед наших селянських мас (до якої причинився, по змозі, й я) та почутя справедливости в середних і вищих верствах Австрії, не виключаючи й урядових — заводиться потрохи рівноправність жіноцтва тай будиться в серцях цілої тої половини людського роду надія на кращу долю...

Писанє моє мати ме чей не лиш певний історичний інтерес — як одна з безчисленних ільлюстрацій до історії наших політично-суспільних відродин, — але й деяке практичне значінє, коли причиниться бодай трохи до звернення на сю справу більшої вваги наших братів селян і до рішучого відверненя їх від тих, котрі своїми свіжими криками проти задуманої сьвітськими вільнолюбовцями зміни теперішнього австрійського подружного закона на ліпше, — доказують (уже хто зна', який раз!) — що хочуть таки вічної загибели нещасних Тетян...

Осінь 1907 р.

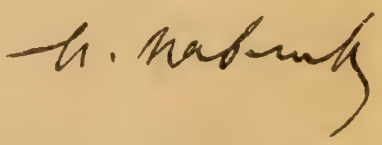

Про політичну роботу М. Павлика, його товаришів і наслідників.

У вересні 1890 р. основано у Львові українську, або як тоді говорено „русько-українську“ — радикальну партію.

За головних батьків цеї партії треба уважати М. Павлика і І. Франка, що були знова еманацією духа Мих. Драгоманова. Як звісно — Франко і Павлик — враз з живучою ще сестрою сего другого — Анною — були першими соціялістами українськими в Галичині, за що й натерпілись не мало в австрійсько-польських тюрмах. Коли-ж заложена ними партія не прийняла назви „соціялістичної“ — то се сталось прямо тому, що вони яко поле діяльности сеї партії — приняли хліборобську, дрібно-мужицьку клясу. Рік власне перед тим — (в грудні 1889) — з'орґанізовано в Гайнфельді австрійсько-німецьку соціяльно-демократичну партію, що стала партією промислового пролєтаріяту, за нею пішли польська, чеська і др. Основники укр. радикальної партії відразу поставили собі ясно перед очима — *межи ким* — вони мають працювати і тому для омине̇ня непорозумінь — не назвали нової української партії соціялістичною, хоч в максимальній части про-

ґрами зазначили виразно, що стоять на становищи „наукового соціялізму“. Для характеристики поглядів і настроїв сього часу треба ще додати, що в тій максимальній части програми були ще й „раціоналізм в справах віри“ і „реалізм в штуці“, Се тепер незрозуміле, але тоді вязалося се стисло з недавною ще минувшиною обох „Каменярів“, що в другій половині 70-их років підняли духовий бунт проти всього, у всіх його обявах — галицько-„рутенського“ назадництва.

Радикальна партія девятьдесятих років — се властива піонірка правдиво-демократичних, европейських метод політичної роботи між робучими масами на селі.

Вона перша ставляє домаганє *загального голосованя* до всіх репрезентаційних тіл і розвиває дуже інтензивну аґітацію за сим, за що зараз на початку 1891 р. наражаєся на напасти народовецького „Дѣла“. Вона входить в *безпосередний контакт* з селянськими масами, а численні віча, особенно дуже важна *анкета в справах громадських* учить її, що найбільш болізно селянин відчуває і відповідно до того вишукує вона і ліки.

А вже найбільшою її заслугою се — *відклерикалізованє української політики в Галичині.* Вона стараєся вирвати селянина з під всесильного впливу духовенства і на сім полі звела вона найзавзятійші бої.

Треба знати, що і світська інтеліґенція галицька походила в ті часи головно зі священичих родин і що тому і світогляд її був дуже вузький, зацо-

фаний. Була се мішанина попівського клерикалізму та польського аристократизму, обведеного поверху тоненькою плівкою українського, а в переважній більшости твердо-русского націоналізму.

Якже міцно побивав сей світогляд на кождім кроці і на всі способи Михайло „Галицький“ — Драгоманів!

Робота радикалів ішла дуже тяжко, головно для браку матеріяльних засобів. Редаґований Павликом „Народ“ — ґазета, котру перестудіювати *повинен* кождий проґрессіст — виходила за грошї зібрані на Наддніпрянщині — другом і прихильником Драгоманова, М. Ковалевським. „Хлібороб“ — а потім „Громадський Голос“ та „Хлопська Правда“, все боролися з тяжкими фінансовими недомаганями.

Заложене в 1891 р. політичне товариство „Народна Воля“ в Коломиї (при 20 ґрейцарах річної вкладки!) не могло дати достаточних доходів*).

Та найбільше терпіла ся партія через знану політичну *безхарактерність буржуазної інтелїґенції,* котра все нюхає за наживою, за скорою *політичною каріерою!* А при обовязуючих тоді законах *посередних* виборів — радикальні кандидати з правила провалювалися, а як і виходили — то власне або люди слабші, опортуністи — як Окуневський, котрий вскорі ій загряз між народовцями, або малопросвічені селяни, як Ст. Нова-

*) Зауважимо, що Драгоманів — post festum — дуже був противний назві „Народна Воля“, що нагадувала *терористичну* російську „Народную Волю“, а він був теророві все противний.

ковський та Остапчук старший (вибрані 1895. р. до сойму) — що самі собі полишені — не могли дати собі ради, а вже ніяк не могли бути атракційною силою!

Страшним для рад. партії ударом була вчасна смерть М. Драгоманова — 20. червня 1895 р. Не стало бука на рутенську безхарактерність. Коли-б він був дальше жив — певно ані Евген Левицький, ані Вол. Охримович не були-б відскочили від радикалів, певно і Франко не був би дав себе в р. 1899 підмовити до вступленя до новореорґанізованої тамтими двома партії народовців (від того часу — нац. демократичної — а від січня 1919 трудової).

А підмовив його муж, що має як учений величезні заслуги, що однак на політичнім полі — і на галицькій і на наддніпрянській Україні все мав дуже нещасливу руку! Треба-б перечитати отверте письмо хлопа Івана Дорундяка до Франка — напечатане з сеї нагоди в „Гром. Голосі“! Несолодко прийшло йому се відступство і він по кількох роках знову наблизився до радикалів.

Е. Левицький і В. Охримович видавали в році 1899 за гроші Крушельницької („Солохи“) — *„Будучність“*, що мала „напудити“ народовців — а їм облегчити перехід до них. Се їм і удалось — але великої карієри на сім не зробили. Охримовичем і досі затикають всякі діри, а Е. Левицького держано все в темнім куті, бо був своїми здібностями — занадто вже небезпечний.

В осени р. 1896. поручила рад. партія кільком своїм членам — в цілі орґанізації промислового

робітництва — заложити укр. соц. дем. партію. Першу відозву (лат. буквами) уложили й підписали Франко, Павлик, Евг. Левицький та складач Лозинський.

Вже тоді за сю відозву Франко мало не вилетів з „Kuryjer-lwowsk“-ого, де був співробітником.*) Належачий до того часу до рад. партії Никола Ганкевич — зачав видавати тоді соц. дем. „Robitnyk“-а.

В р. 1900 відбувалися доповняючі вибори до соїму зі скалатського повіту. Радикал — др. С. Данилович „зробив собі — як казав — того шпаса“ — що поїхав тамтуди на *одні* передвиборчі збори, став кандидатом, а потім зараз поїхав собі до одного свояка, попа на вакації, де й пересидів спокійнісенько цілий час виборів. Селяни — лишені ним без всякої помочи однако аґітували за ним і по тюрмах сиділи. Він очевидно провалився — але за ту злочинну прямо недбайливість дістав кріпку прочуханку в „Гром. Голосі“. Не маючи лиця показуватися на рад. з'їзди — він не надумуючись перейшов до нац. демократів та брав участь в їх з'їздах і нарадах, що „Дѣло“ з натиском підносило. Се впрочім і не диво: ще в р. 1897. підчас виборів до парляменту і консолідації народовців з кацапами — він ходив до звісного кацапа Дудикевича — за консолідаційними відозвами!

Десь — коло 1907. р. він знову підлабузнився до радикалів, а 1919 став віцеголовою „уніяцько-

*) Вилетів аж 1900 р. за статю у від. „Zeit“-і під заг. „Dichter des Verrates“ (Міцкевич).

радикальної“ кліки. В тім характері й ходив він в осени 1920. р. до польського ґенер. делєґата Ґалецького у Львові, щоби навязати мирові переговори „з братнім народем“, а пізніше він — як каже „Гимн уніяцьких радикалів“ (Гл. „Січовий Співаник“)

„Аж до Варшави поманджав
І „братню ренку“ він до „зґоди“
Мостивим шляхтичам подав“.

В маю 1899. приходилось переживати радикалам тяжку крізу, коли то декотрі з них перли доконче на перехід цілої партії до соц. демократів. Були се передовсім др. Яросевич та брати Новаківські. Др. Трильовський та селяне Лаврук і Сандуляк — переперли однак на конференції у Львові (23. мая) думку противну. Тамті й перейшли — однак радикальна партія удержалась.

Одною з найкращих рад. маніфестацій — було радик. краєве віче устроєне головно старанєм др. Трильовського 4. жовтня 1900. р. у Львові. Щонайкращі бесідники селяне промовляли тоді. Був присутний і артільний батько Н. Левитський — а В. Охримович мусів признати тоді приватно — що цвіт селянства є в таборі радикалів.

Тогож року впровадив др. Трильовський в житє інституцію, що нової крови увела в радик. орґанізм. Були се „Січи“, що хоч без партійної марки, але через свій безпопівський характер — стали прибіжищем радикальних елєментів в селянстві.

Дуже багато помагали радикальній роботі просвітно-читальняні товариства *„Народні Спілки“*,

в статутах котрих др. Трильовський запровадив 1901. р. рівнож протипопівський параграф. Ті товариства поширив він особенно на Покутю, відбираючи в той спосіб попам вплив на читальні.

Перед новим роком 1903. р. рад. партія переходила знову тяжку крізу: не було защо видавати у Львові „Гр. Голосу“, в виду чого др. Макух вносив перейти до соц. демократів. Др. Трильовський виратував ситуацію в той спосіб, що в р. 1903 видавав в Коломиї „Хлопську Правду“. Так якось передержано критичну пору, тим більше, що сей рік був часом розцьвіту січового руху — а в році 1904 знову почав виходити у Львові „Новий Гром. Голос“.

„Січам“ в першім ряді, а також і „Народним Спілкам“ треба завдячувати, що радикали зискали при виборах 1907. р. — чотирох, а в р. 1911. пятьох послів.

Та зараз по виборах 1907. р. розпочалася інтриґа др. Левка Бачинського проти Трильовського; першого болїла особенно кольосальна побіда доктора Трильовського при виборах, при котрих він вийшов рівночасно в двох округах майже 44.000-ми голосів а надто домінуюче становище його у Січовій орґанізації. „Ми вирррвемо вам ті Січи з рук“ грозив Бачинський. Та се не удалось помимо підступів і клевет. Він взявся отже до иншої політики: саботувати радикальну партію взагалі. Сам квієтист, без всякого почину — перепер на голову рівнож квієтиста бл. п. Лагодинського, котрий як заступник дра Трильовського увійшов до парляменту.

Всяка партія — а вжеж особенно прогресивна, ліва — може удержатись лише безперестанною діяльностею, почином. Під проводом обох сих політиків рад. партія очивидно заумирала. Навіть утворенє осібної радикальної ґрупи в послідним укр. парляментарнім клюбі у Відні перепер др. Трильовський помимо саботажі Бачинського! В літі 1918. р. нарешті скидує пан Левко маску: дня 18. серпня того року збираються в Станиславові др. Левко Бачинський, його звісне орудіє др. Макух, др. С. Данилович і бл. п. др. Лагодинський і та диктаторська колєґія *ухвалює радикальну партію розвязати.* О сій ухвалі повідомив дра Трильовського з припорученя сеї честної кумпанії — Лагодинський і лист сей істнує і досі.

Тимчасом наступив переворот — а на 2. січня 1919. р. скликано до Станиславова Національну Раду, на котрої першім вже засіданю мала рішатися справа злуки з Наддніпрянською Україною.

День перед тим відбуваєся в Станиславові віче — а пан Левко Бачинський виступає з величезною філіпікою *проти* злуки. І на чімже опирав він свої виводи?

Отже — і се для *радикала (?)* характеристичне — на сім, що *через злуку булиб загрожені „свята унія і інтереси уніяцького духовенства“ !*

І се не було лише якесь хвилеве посовгненє; ні — се був пляновий, демонстративний *перехід на право!* Боже і на другий день, на повнім публичнім засіданю Нац. Ради — пан Левко в своїй одногодинній промові проти злуки ужив між иншими і того саміського арґументу!

І ніхто зі шановних учасників конвентиклю з 18. серпня не запротестував проти того, всі очивидно були згідні з такою заявою!

Доперва др. Трильовський напятнував в острих словах се нечуване ренеґацтво і від сеї хвилі було вже очивидним, що *правдиві радикали* з сею шайкою не можуть мати нічого спільного!

В три неділі пізнійше лучився факт майже неімовірний: той самий пан Лев Бачинський, що так гремів на Нац. Раді *проти злуки* з Великою Україною, поїхав на чолі делеґатів тоїж Нац. Ради до Київа, де дня 22. січня 1919. р. виголосив на святі злуки обох Україн на публичній площи горячу промову — *славячу злуку* всієї України! Члени Нац. Ради, що чули і тамту першу промову — не могли прямо з дива вийти на вид такої перфідії, однак не хотячи псувати настрою — не протестували! Та Наддніпрянці знали добре про стан річей і коли в літі 1920. р. п. Левко хотів будучи в Карльсбаді відвідати бувшого вел. укр. міністра Шаповала — сей не прийняв його, уважаючи його — як пізнійше оповідав — прямо за провокатора.

Видячи до чого іде, члени Нац. Ради: др. Трильовський, учитель А. Онищук, селяне Лаврук, Сандуляк, Дувірак і Шекерик орґанізують осібний радикальний клюб, а з уваги на се, що кліка Левка держача доси заряд рад. партії в руках — від 1913. р. не скликувала партійного з'їду, що від *трех років* не скликувала навіть головної управи, ані парл. ґрупи а 18. серпня 1918. р. постановила навіть рад. партію розвязати — клюб

сей скликав на 16. лютого 1919. р. до Коломиї *краєвий партійний з'їзд* (конґрес), котрий і відбувся при участи над 300 делеґатів!

Сей з'їзд вибрав нову партійну управу, в виду чого кліка Левкова лишилась на леду.

Кілька днів по радикальнім краєвім зїзді дістала нововибрана партійна Головна управа відомість, що Директорія Укр. Нар. Республики призначила для сеї партії на видавництва 1,000.000 (міліон) гривень. Головна управа виделеґувала одже своїх членів: Трильовського, Дувірака і Лаврука до Винниці, де тоді урядувала Директорія У. Н. Р. в ціли відібраня тої суми. Тимчасом і члени попереднього заряду довідалися про ту постанову Директорії і хотяй самі ще 18. серпня 1918 року постановили радикальну партію розвязати, та хоч той заряд вже більше як три роки цілком не функціонував — вислали чим скорше яко свого делеґата до Винниці М. Балицького, а сему удалося кілька годин скорше приїхати до Винниці, заки ще делеґати нововибраної гол. управи приїхали. Балицький підняв одже у члена Директорії Андрієвського переказ на оден міліон гривень, котрі мали бути йому виплачені через філію українського державного банку в Станиславові. Коли про се довідалися наспівші делеґати нової радикальної управи, представили правдивий стан річи Андрієвському, а сей телеґрафічно відніссся до президента державного Секретаріяту Західної Укр. Реп. Др. Голубовича в Станиславові з просьбою, щоби сей іменем Директорії заказав виплати згаданої суми до рук Балицького аж до

хвилі, коли Андрієвський новий розпорядок що до того видасть. Тимчасом Др. Голубович занятий иншими важними державними справами (війна з Поляками ітд.) справу занедбав, з чого користаючи Балицький міліон гривень підняв і Левкови Бачинському видав.

Маючи в руках таку суму, котра відповідала тоді мілiонови австр. корон, постановили „уніяти“ і собі скликати якийсь нібито партійний зїзд, а довідавшися з видаваного радикалами „Громадського Голосу“ і з „Січового Голосу“, що 23. марта 1919 має відбутися в Коломиї „краєвий січовий зїзд“, скористали з сего і скликали на тойже самий день до Станиславова свій конвентикель, котрий назвали краєвим зїздом. На тім покутнім зїзді з дня 23. марта 1919 „уніяти“ виреклися торжественно старої радикальної програми, котра як звісно в своїй першій точці опирається виразно на соціялізмі, а уложили собі нову, котра би була відповіднійша для моментального „хлополапства“.

За гроші видурені від Директорії видавали вони свою ґазету „Народ“, а Макух використуючи прямо в неприличний спосіб своє становище держ. секретаря справ внутрішних розсилав ту свою шмату цілими паками до повітових комісарів, то є старостів, а хто з них хотів мати у него ласку, мусів ту часопись за всяку ціну ширити. Иншими словами Макух взявся на такий спосіб, якого уживали давнійше галицько-польські намісники при ширеню „Народної Часописи“, або московські ґубернатори при ширеню ріжних чорносотенних ґазет видаваних „истинно русским Союзом“.

Тимчасом большевики наблизились до Винниці і Директорія приїхала до Станиславова. Тут довідався член її Андрієвський про штучку, яку вдрала кумпанія: Левко, Макух та Балицький і зробив з сеї причини дуже болючі заміти Дрови Голубовичеви. Сей видячи якого лиха накоїв, постарався справу в мировій дорозі полагодити. Прийшло одже до угоди і член Директорії Андрієвський поділив спільну суму межи обі сторони. Та тут вилізло єзуїцько-уніяцьке шило пана Левка на верх: він всіми способами старався здержати виплату призначеної суми до рук нововибраної законної радикальної управи. Надармо урґував Др. Голубович, котрому Макух свято обіцяв приневолити Левка до сповненя свого обовязку. Минав тиждень за тижнем, в половині мая 1919 удалося польській армії Галєра переломити український фронт, Поляки обсадили землі західноукраїнської республики і радикальний „Громадський Голос“ і уніятський „Народ“ перестали виходити, а в руках уніяцької кліки, а радше у її лідера Левка Бачинського лишився цілий міліончик.

Однак най не думають шановні „уніяти“, що на сім справа закінчилася. Борше чи пізнійше будуть мусіли „уніяти“ видати неправно загарбане добро.

Ось так справа малася з тим міліоном корон а не так, як якийсь „уніят“ поінформував М. Репена котрий в добрій вірі ті фальшиві інформації оголосив в „Народній Волі“, що виходить в Скрентон в Злуч. Державах Америки. Також инші інформації подані тим уніятом М. Репенови є з ґрунту

фальшиві. Іменно неправдою є, немовби заряд „уніяцької“ кліки, а хочби його більшість були за радянською системою та орґанізували селянсько-робітничі ради. Вправді М. Балицький пробував редаґувати „Народ“ в большевицькім дусі, але Левко і Макух загрозили йому прямо викиненєм з редакції і він мусів взяти хвіст під себе. Ані одної селянсько-робітничої ради не зорґанізували „уніяти“ в Галичині. І се би була справді „файна“ комедія, якби оборонець галицької унії перед велико українським православієм Левко Бачинський та оборонець польсько-панських дворів Макух зачали впроваджувати радянську систему! Большевицька „ячейка“ ґрупувалася коло часописи „Републиканець“, а коли вона скликала в марті 1919 селянсько-робітничий конґрес до Станиславова, то кліка Бачинського й Макуха найменшого уділу в тім зїзді не брала. Коли-ж українські комуністи купили часопись „Нове життя“ і зачали там пропаґувати свої ідеї, то уряд Макуха ту часопись закрив, а обох редакторів Шаповала і Пачовського замкнув до вязниці. Ось так виглядало „радянство“ уніята і польонофіла Левка Бачинського та його орудія Макуха.

Та ще одна, капітальна містифікація повелася інформаторови М. Репена.

П. Репен виступає в „Народній Волі“ дуже проти „позички народної оборони“, розписаної Дром Петрушевичем в Америці, а рівночасно бере в оборону шайку Левка Бачинського перед закидами, які я зробив публично в „Запорожци“ на рік 1921. Тимчасом власне двох приверженців

Левка Бачинського, а то: Назарук і Подляшецький сидять в правительстві Дра Петрушевича, а перший з них є навіть дуже впливовим його дорадником.

От в такі суперечности попадається, коли не мається добрих інформацій, а віриться людцям, котрі все лише на інтриґах їхали та інтриґами поганяли!

Інтересно дуже пізнати те, яких кумпанів дібрала собі кліка Левкова на тім збіговищу з 23. марта 1919.

І так один з них був з першу у радикалів, потім у соціялдемократів, потім у народовців а при виборах до повітової ради мав спілку з кацапами — но а тепер опинився — між уніятами Левкової марки!

Другий знову був радикалом а з полону московського вернув більшевиком. Се вже незглублена тайна як і сего Левко притиснув до свого уніяцького серця. Є се Никола Балицький, котрий вернувши потім на В. Україну мав зістати (1921.) заступником голови укр. „Чеки“!

Про подвиги Даниловича і його „вицьонґнєнце братнєй ренкі“ ми вже знаєм.

Найбільший жаль, що *Макух* попав під безоглядний вплив Левка, котрий прямо в нечуваний спосіб використував його для своєї поляколюбної політики!

Левко виголошував в Нац. Раді огневі промови про згоду „з братним народом, з котрим ми чейже мусимо на одній землі жити“ — а час до часу дивився лише на ґалєрію, чи є там Поляки

і чи слухають його „уґодових“ промов! В той спосіб уґрунтовував він свою *„асекураційну політику“*, щоби на случай побіди Поляків не потребував лишати Станиславова, але щоб міг сидіти собі спокійно на місци — ба! і єще грати ролю патріота!

А в практиці виконував всказівки Левка бідний Макух. Найбільших вшехполяків-заговірників казав він випускати на волю, а навіть в присутности їх ганьбив ще й патріотичних Українців — повітових комісарів, як на пр. Дра Боцюркова! А вже для панів-шляхти, то Макух не знав прямо досить слів і форм „уніжоносці“. Його зависимість від Левка ішла так далеко, що нераз з засідань державного секретаріяту (міністерства) виходив, та нишком гонив до Левка „на пораду“, щоби лише часом не провинитись проти ляхолюбних засад свого наставника!

Тимчасом Левко далі посувався по похилій площи а припечатав себе на весну 1920 р. коли то до Станиславова з'їхав *Шептицький*, щоби інсталювати тамки *латинський(!)* чин (закон) Редемптористів з Бельґії і віддати їм заряд *грекокатолицької(!)* церкви в Кнігинині-Гірці!

Ось тоді-то як доносить за краєвими ґазетами американська „Свобода“ з 13. мая 1920 р., ч. 58. п. *Левко Бачинський привитав Шептицького на чолі делеґації духовенства і представників укр. товариств!*

Драгоманів та Павлик десь у гробі обернулися на таке поступованє чоловіка, що сміє себе називати — радикалом!

Не диво отже, що радикальна партія уконституювавшися на ново на конґресі в Коломиї, а предвиджуючи *куда* кліка Левкова під таким проводом мусить зайти, приняла ще й додаток „селянська“, так що звеся вона тепер *селянсько-радикальною партією!*

І се є партія, котра є дійсною *спадкоємницею давної*, славної, під подихом духа Драгоманова основаної, а працею Павлика, Трильовського, Гарасимовича, Бородайкевича, Сандуляка, Когутяка і др. уґрунтованої *радикальної партії!*

І не тепер розвалювати сю партію — як то плянували добродії Левки та Даниловичі на станиславівськім заговорі, але тепер власне, при будованю української держави — тепер пора розвинути сили партії, поширити по всім-усюдам ідеї Драгоманова, згуртувати міліони під його прапором!

Най ідуть Левки Бачинські і його безкритичні орудія в табор Шептицького, щоби йому в товаристві Редемптористів, Василіян та безженного духовенства помагати convertere orientem (навертати восток)!

Шептицький виїжджаючи з Галичини в Канаду видав пращальну відозву до народа, в котрій його зве *„руським“* а не українським. Є се очивидно цілком після інтенцій польського уряду, котрий рівнож так а не инакше називає наш народ і де лиш може старається викорінити назву „Українці“, „український“ а на се місце впровадити назву „ruski“ та „Rusin“. Не диво, що Шептицький аж з Канади видав був припоручене своєму канонікови Войнаровському, щоби поїхав

у вересни 1921 до Варшави на переговори. Сей і зробив так та порозумівшись з варшавським польським урядом поїхав звідтам разом з польським повновласником Др. Мадейським до Відня на переговори з Др. Петрушевичем. Та Петрушевич Мадейського не прийняв і так політика Шептицького та Войнаровського і його личного приятеля Левка Бачинського піймила облизня.

Шептицький впрочім в Канаді заявляє на кождім кроці, що приїхав не для політичної аґітації але з реліґійних мотивів, а то щоби збирати гроші для ширеня унії на Великій Україні!

Одним словом робота Шептицького грозить великим нещастєм для українського народа, бо він кидає у той нещасний народ факлю реліґійної боротьби, що ще більше той народ роз'єднає і навіть до братовбійчої війни може довести!

А се Шептицькому може легко удатися, бо і між велико-українськими інтеліґентами а радше півінтеліґентами находить він людей, що з ненависти до московської церковної централізації кидаються в другу крайність, в обійми Риму, та хотять чорта вигнати бельзебубом!

Котра ще обставина спріяє дуже кождій реакційній одже і клєрикально-уніяцькій роботі, се московський утопійний комунізм, котрий виросши в московськім підземеллю в цілковитій суперечности з економічним та умовим і етичним розвоєм московського народа — лопає по всім швам.

Одні одже Українці з ненависти до москалізму та до соціялістичних ідей так ідіотично і кроваво їм запрезентованих,— другі знову, а з'осібна моло-

діж — видячи незбуточність, антіукраїнськість та некультурність суто-московського комунізму — стають незвичайно податною рілею, на котру можна цілими пригорщами кидати і найбільш назадницьке зерно!

І тому ми на велике здивованє бачимо, що між молодежею, котра чейже передовсім покликана нести перед народом прапор поступу — виходять на верх прямо застрашаючі своєю реакційностю прояви! Вона кидаєся навіть в обнятя монархізму, що як звісно всюда і все опирався на клєрикалах і тому не було би нічого дивного, як би і серед неї найшлися рівнож приверженці приготовлюваної Шептицьким братовбійчої релігійної війни!

І тут мусить вкрочити на ново робота розпочата Павликом та другими учениками Драгоманова, мусить настати ренесанс українського радикалізму!

І тому селянсько-радикальна партія уважає, що тепер не пора на ліквідацію радикалізму — але противно, що се власне пора для найкращого його розвою!

Отсе нова епоха розпочинається для нього і для того селянсько-радикальна партія зове всіх перенятих духом Драгоманова громадян:

Ставайте разом з нами до праці, до діла! Земля наша справлена вже 30 літною роботою вірних Його синів; час тепер сіяти нове зерно, час переводити дальшу орґанізацію а навіть на ріжні, власне *тепер* пекучі питаня — знайдемо в 25 літ по Його смерти відповідь у творах Його великого духа!

Іван С.

„ЧОРНОГОРА“

неперіодичне ілюстроване письмо для робітного народа виходить у Відни (IX, Garnisongasse 20), а **передплата** за 10 чисел, з котрих кожде становить осібну цілість — виносить **1 доляр.** (З уваги на високий курс доляра знижено її з 2 долярів на 1 доляра.)

Крім того в додатку 2 гарні книжки даром.

Передплату висилати на адресу:

Dr. Dmytro Koropatnyckyj, Wien VIII,

Langegasse 14 (Europa, Austria).

★

Зміст ч. 1-го під заг.

ГУЦУЛЬСЬКА ЧИТАНКА:

О. Олесь: З гуцульських гір (поезія). — **О. Ю. Федькович:** Побратим (оповіданє). **В. Щурат:** Іде Гуцул (вірш). — **Іван С.:** Юра Соломійчук-Юзенчук. — **Ів. Семанюк:** Св. Николай в гарті (оповід.). — В справі інститута ім. П. Могили (відозва). — **Клим Обух:** З Підкарпатської України. — **Кирило Т.:** О. Олесь. — Шевченкове Свято в укр. бриґаді в Нім. Яблонним. — До Читачів.

★

Зміст ч. 2-го під заг.

ПРО ПЕКЛО ТА МУКИ ПЕКОЛЬНІ:

Ів. Котляревський: Про пекло та муки пекольні. — **Іван С.:** Про Івана Котляревського. — **Улянд-Федькович:** Як то співак проклинає (вірш). — **Д. А.:** Котляревський і Щепкин. — **бол.:** Як Чехи вшанували память своїх народніх героїв. — **Іван С.:** Гуцул-письменник. — Руський театр в Ужгороді. — Вчора, нині, тепер, **зараз,** завтра і позавтра.

В сих обох книжочках є ось які образці: Портретів — 6: з життя Гуцулів — 6; з життя укр. бригади в Чехах — 4; ілюстрації до текстів — 2; з життя чеського — 4. Крім того — з Підкарпатської України — 2; Др. Масарик в Америці — 1: Др. Жаткович в Америці — 1.

★

Зміст ч. 3-го під заг.

ПОРУКА:

„Порука" славна балляда Ф. Шіллєра з двома прегарними образками. — **Іван С.:** Про Ф. Шіллєра його житє і його твори (з портретом Ф. Шіллєра). — **І. Калинович:** Спис творів Ф. Шіллєра, що вийшли в українськім перекладі. — **Др. М. Л.:** Про Михайла Драгоманова (з його портретом). — **Кирило Т.:** Що читають Американці? — **Іван С.:** Про робітничу „Олімпіяду" в Празі (з чотирома дуже інтересними образками). Крім того є ще чотири образків з життя інтернованої в Ланцуті укр. армії.

„ЧОРНОГОРА"

се перворядне письмо для наших робітників та фармерів і їх родин.

Не жалуйте вислати чим скорше 1 доляра в рекомендованім листі на адресу Др. Д. Коропатницького, а будете мати дома і науку і забаву! Як пришлете 2 доляри, то дістанете крім 10 чисел „Чорногори" також всі дотеперішні числа „Народної бібліотеки Чорногори" та єще дві книжки.

★

Адреса редактора „Чорногори"

Др. Кирила Трильовського, Wien XVIII,

Martinstraße 13 (Europa, Austria).

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

виходить що тижня у Вінніпеґу, в Канаді і стоїть річно 2 доляри 56 центів а за границю 3 доляри. — Адреса: „Ukrainian Voice“ — Box 3626. Winnipeg, Man. Canada.

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО

виходить 6 разів на тиждень в Берліні, в Німеччині. — Адреса: Berlin W. 62, Beyreutherstraße 1 (Deutschland, Europa). Вишліть на разі 2 доляри.

УКРАЇНСЬКА ТРИБУНА

виходить 6 разів на тиждень у Варшаві. — Адреса: Warschawa, Nowy Swiat 22. На місяць 1 доляр.

ВОЛЯ

великий тижневник (кожде число має около 80 сторін) виходить у Відни і стоїть на пів року 3 доляри. — Адреса: Redaktion „Wola“ in Wien VI, Linke Wienzeile 40. Гроші висилати чеком на Wiener Bankverein in Wien (Austria, Europa). Konto der Wochenschrift „Wola“, Wien VI, Linke Wienzeile 40.

РУСЬКА НИВА

виходить що тижня в Ужгороді на Підкарпатю і стоїть річно 2 доляри. — Адреса: „Ruśka Nywa“, Užhorod, ul. Rokovcia 31 (Czechoslovakia Rusinsko, Europa).

ВПЕРЕД

орґан соціял-демократичної партії виходить що тижня і стоїть чвертьрічно 1 дол. — Адреса: Užhorod, ul. Nagyhid 6 (Czechoslovakia Rusinsko, Europa).

КАМЕНЯРІ

часопись укр. учительства на Буковині виходить три рази на місяць в Чернівцях і стоїть на рік 1 доляр. — Адреса: Czernowitz, Roschstraße 8 (Bukowina, Rumänien, Europa). Ширіть енерґічно сю часопись переслідувану Румунами.

PG 3948 P38R4

Pavlyk, Mykhaĭlo
Rebenshchukova Tetîana

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 15 06 06 021 5